

יוצא לאור לפרשת ואתחנן, שבת נחמו הי' תהא שנת פלאות דגולות
(מספר 47)

מפרי' — אוצר החסידים — ליובאוויטש

לקוטי שיחות

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל שליט"א

שניאורסאהן

מליובאוויטש

בעניני גאולה ומשיח

יוצא לאור על ידי מערכת
"אוצר החסידים"

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות חמשים ושתים לבריאה
הי' תהא שנת נפלאות בכל
שנת הצדי"ק לכ"ק אדמו"ר שליט"א

לעילוי נשמת

מרת אסתר בת ר' אברהם ע"ה

פרץ

נפטרה ביום י"ט מנחם-אב ה'תשס"ו

ת. נ. צ. ב. ה.

*

נדפס ע"י משפחתה שיחיו

היי שותף בהפצת עניני "משיח וגאולה"!!!
להקדשות ולפרטים נוספים:
טל.: 753-6844 (718) או 934-7095 (323)
אימייל: info@torah4blind.org

Be A Partner
In Spreading *Inyonei Moshiach U'geula!!!*
To Dedicate This Publication
In Honor Of Your Family Or A Loved One
For More Info. Call:
(718) 753-6844 or (323) 934-7095
or email: info@torah4blind.org

For this and other books on Moshiach & Geulah, go to:

<http://www.torah4blind.org>

TO DEDICATE AN ISSUE IN HONOR OF A LOVED ONE, CALL (323) 934-7095

השלימות בכל הקוין¹⁷.

(משיחות ש"פ ואתחנן, שבת נחמו, ט"ז מנחם-אב תנש"א)

מפתח ותוכן

פ' ואתחנן - שבת נחמו

א. "נחמו נחמו" נחמה בכפליים - ענין הבל"ג שיתגלה לעת"ל 3

הקשר דההפטרה "נחמו נחמו עמי" עם פ' ואתחנן שבה הוכפלו עשה"ד ובקשת משה להכנס לארץ; ערב שבת - ט"ז באב ומעלותיו, יום ששי שבו נברא אדם ורומז לאלף הששי; כינוס השלוחים ואנ"ש ברוסאי; הוראות בפועל בקשר לעניני גאולה; ענין "הסתכל בשלשה דברים" בעבודת האדם

שבת נחמו

ב. מהות הגלות - גאולה 19

סיום מס' מכות - שיטות רע"ק (שהי' "משחק") ושאר תנאים (שהיו "בוכין") ע"ד ההלכה

הוספה / בשורת הגאולה

ג. משיחות ש"פ ואתחנן, שבת נחמו, ט"ז מנחם-אב ה'תנש"א 32

נמצאים ב"שנה שמלך המשיח נגלה בו"; הנפלאות שכבר ראו בשנה זו "תהא שנת נפלאות אראנו" מעוררים ומדגישים שתיכף ומיד רואים את הפלא הכי גדול - גאולה האמיתית והשלמה; נמצאים על סף הגאולה; הוספה בתורה ומצוות באופן דלמעלה ממדידה והגבלה בתור טעימה מהבלי גבול דהגאולה; לימוד התורה בעניני הגאולה, ומה טוב שהלימוד יהי' באופן ד"עשרה שיושבים ועוסקים בתורה"; העיון וההתבוננות בעניני הגאולה וביהמ"ק, פועל שלימות בכל ג' הקוין דתורה עבודה וגמ"ח שיהיו באופן של בל"ג

17) ועד"ז בנוגע ל"סור מרע" - כהמשך המשנה "ואין אתה בא לידי עבירה" - "ואין אתה בא" דייקא, בדרך ממילא, ללא צורך להתעסק בשלילת הרע, ואפילו לא "לידי עבירה", שגם דברים שיכולים להביא לידי עבירה (כמו תאוות היתר) נעשים מושללים בדרך ממילא, מצד ההסתכלות בעניני הגאולה, מעין ודוגמת המעמד ומצב דימות המשיח, כפס"ד הרמב"ם (בסיום וחותם ספרו "משנה תורה") ש"באותו הזמן . . כל המעדנים מצויין כעפר", "כעפר" דייקא, שאין לו שום חשיבות, כיון ש"לא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד".

ואתחנן – שבת נחמו ד

„נחמו נחמו“ נחמה בכפליים – ענין הבל"ג שיתגלה לעת"ל

השל"ה⁵ ש"המועדים של כל השנה . . . ככולן יש שייכות לאותן הפרשיות שחלות בהן כי הכל מיד ה' השכיל".

ובנדוד"ד, ששבת נחמו, ע"ש התחלת ההפטרות, „נחמו נחמו עמי“⁶, התחלת וראש (שכולל כל פרטי הענינים ד), „שבוע דנחמא“ – שייך לפרשת ואתחנן („נחמו לואתחנן“) שקורין לעולם בשבת שאחר תשעה באב.

ונקודת הביאור – ש„נחמו נחמו עמי“, „נחמה בכפלים“, „על בית ראשון ועל בית שני“¹⁰, היא הנחמה דבנין ביהמ"ק השלישי בגאולה השלישית, בית נצחיו וגאולה נצחית (שאין אחרי גלות)¹², וענין זה שייך גם ל„ואתחנן“, תפלתו של משה להכנס לארץ, כידוע¹⁴ שאילו זכו ישראל לכניסה לארץ ולבנין ביהמ"ק ע"י משה, היתה תיכף ומיד גאולה נצחית וביהמ"ק נצחי.

ב. אבל, בפרשת ואתחנן מודגש

א. ידועי שגם ההפטרות ד„שבוע דנחמא“ (ש„מפטירין בנחמות ישעיהו מאחר תשעה באב עד ראש השנה“²) שהם „לפי הזמן ולפי המאורע“ (ולא כמו ההפטרות דשאר שבתות השנה שהם „מענין הפרשיות דומה בדומה“³), יש להם קשר ושייכות ל„ענין הפרשיות“, כיון שגם המאורעות דומי השנה („לפי הזמן ולפי המאורע“) שייכים לפרשת השבוע⁴, כדברי

משיחות ש"פ ואתחנן, שבת נחמו, ט"ז מנחם-אב ה'תנש"א. נדפס בסה"ש תנש"א ח"ב ע' 736 ואילך.

(1) ראה גם לקו"ש ח"ט ע' 61 (לעיל ע' 91) ובהערות שם.

(2) רמב"ם הל' תפלה פ"ג ה"ט.

(3) טוש"ע או"ח ס"ו ס"ח.

(4) והפרשיות שהפטרותיהן משתנות בהתאם לשינויים בקביעות זמני השנה (כמו פ' ראה, שכשחל בו ר"ח אלול יש מפטירין השמים כסאי במקום עני' סוערה (טוש"ע שם סת"ה ס"ב), וכן פ' וילך, שכשקורין אותה בין ר"ה ליוהכ"פ מפטירין שובה במקום שוש אשיר שמפטירין כשנצבים-וילך מחוברין) – יש לומר, שבתוכן פרשיות אלו ישנם ב' ענינים שמתאימים לתוכן ב' הזמנים.

ולדוגמא (בשייכות לתלאת דפורענותא שלפני שבוע דנחמא) בפרשת פינחס שהפטרותה משתנית לפי קביעות השנה (שבכמה שנים חלה לפני בין המצרים, ובכמה שנים בתוך בין המצרים) – שבענין הגאולה שבפרשת פינחס [כמודגש בשם הפרשה – „פינחס זה אליהו“, מבשר הגאולה, ובתוכנה – חלוקת הארץ] ישנם ב' אופנים: (א) גאולה שלפני (ולמעלה מ)בין המצרים, (ב) גאולה שבתוך (ומבטלת ומהפכת) בין המצרים.

המצרים), וכן הלכות מלכים ומלחמותיהם ומלך המשיח, והן בפנימיות התורה, שנוסף לכך שכללות הלימוד דפנימיות התורה מקרב את הגאולה, „בהאי חיבורא דילך (תורתו של רשב"י) . . . יפקון בי' מן גלותא ברחמי“¹², יש עילוי מיוחד בלימוד החלקים דפנימיות התורה שמבארים עניני הגאולה.

ומה טוב – שלימוד זה יהי' באופן ד„עשרה (ציבור) שיושבים (בהתיישבות וקביעות) ועוסקים (באופן של „עסק“) בתורה“¹³.

. . . ויש להוסיף לימוד והוראה בשייכות לענין הגאולה גם מהתחלת פרק שלישי – „הסתכל בשלשה דברים“:

„שלשה דברים“ (סתם) – יש לומר, שגם רומז לגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי, גאולה משולשת וביהמ"ק משולש, שכולל ב' המעלות דגאולה ראשונה ושני, בית ראשון ושני, ושניהם יחד.

ו„הסתכל בשלשה דברים“ – „הסתכל“ דייקא, שמורה על העיון וההתבוננות בהעמקה יתירה¹⁴ בענין הגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי („שלשה דברים“), מתוך צפי' והשתוקקות מיוחדת, „אחכה לו בכל יום שיבוא“¹⁵, שיבוא בכל יום, ביום זה ממש, ועאכו"כ כשעומדים על סף הגאולה, שההסתכלות בשלשה דברים היא ביתר שאת וביתר עוז.

ויש לומר, שההסתכלות בעניני הגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי („שלשה דברים“) פועלת שלימות בכל עניני העבודה שנכללים ב„שלשה דברים“ – ג' הקוין דתורה עבודה וגמילות חסדים¹⁶, שקיומם ע"י ג' הלבושים דמחשבה דיבור ומעשה – שהעבודה אינה באופן של התחלקות, אלא באופן של בלי גבול, ומצד העדר ההגבלה ישנה

(12) זח"ג קכד, ב – ברע"מ. הובא ונת' באגה"ק שם.

(13) אבות פ"ג מ"ו.

(14) ראה שו"ע אדה"ז או"ח סקכ"ח סל"ו. ועוד.

(15) נוסח „אני מאמין“ הנדפס בסידורים וכו'. וראה לקו"ש חכ"ג ע' 394.

(16) אבות פ"א מ"ב.

(5) חלק תושב"כ ר"פ וישב (רצו, א).

(6) ישע"י מ, א.

(7) טוש"ע שם. וראה לקו"ש שם.

(8) ראה גם סה"ש תשמ"ח ח"ב ע' 577 ואילך.

(9) איכ"ר ספ"א.

(10) יל"ש ישע"י רמז תמה.

(11) זח"א כח, א. ח"ג רכא, א.

(12) מכילתא בשלח טו, א. ועוד.

(13) ועד לתקט"ו תפלות, כמנין „ואתחנן“

(דב"ר פ"א, יו"ד).

(14) ראה מג"ע אופן קפה (הובא ביל"ר

פרשתנו). אלשיך אה"ת ועוד ריש פרשתנו.

אוה"ת פרשתנו ע' סה. צג. (כרך ו') ב"רא. ועוד.

גם (ובעיקר) שבקשת משה להכנס לארץ לא נתקיימה, כמפורש בקרא¹⁵ „ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי“, ועד ש„ויאמר ה' אלי גו' אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה עלה ראש הפסגה גו' כי לא תעבור את הירדן הזה וצו את יהושע גו' והוא ינחיל אותם את הארץ גו'“¹⁶, היינו, שבפרשת ואתחנן מודגש שבפועל היתה הכניסה לארץ (לא ע"י משה, אלא) ע"י יהושע, שלאח"ז הי' חורבן וגלות (וכמ"ש בהמשך הפרשה¹⁷ „כי תוליד בנים וגו'“ – הקריאה דתשעה באב¹⁸).

ואיך מתאים זה עם תוכן ההפסטה ע"ד ביטול ושלילת החורבן והגלות ע"י הנחמה בכפלים שבגאולה נצחית וביהמ"ק נצחי?

ואף שלכאורה אפ"ל שבפרשת ואתחנן מודגש הצורך וההכרח בנחמה בכפלים שבגאולה האמיתית והשלימה (בגלל (החורבן והגלות, כיון) שהכניסה לארץ לא היתה ע"י משה, מסתבר לימר שגם הנחמה בכפליים עצמה (לא רק הצורך וההכרח בה) שייכת לתוכנה של פרשת ואתחנן, כדלקמן.

ג. ויובן בהקדם הביאור בתוכנה של ההפסטה הראשונה ד„שבע דנחמתא“, „נחמו נחמו עמי“ – „נחמה בכפליים“:

שייכותה של ההפסטה לענין הגאולה היא (נוסף על כללות ענין „נחמה“,

(15) ג, כו ואילך.

(16) וחזור וכופל בהמשך הפרשה – „וה' התאנף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן וגו'“ (ד, כא).

(17) ד, כה.

(18) רמ"א או"ח סתקנ"ט.

שלחמה נגד פעולותיו של כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו (ועד"ז בנוגע לפעולותיו של בעל ההילולא דעשרים באב) בהפצת התורה והמעיינות חוצה, מארחת ומכבדת את תלמידיו ושלוחיו וההולכים בדרכיו ואורחותיו בהפצת התורה והמעיינות חוצה –

ש„נפלאות“ אלו (שכבר ראו בפועל) מעוררים ומדגישים שתיכף ומיד רואים הפלא הכי גדול – גאולה האמיתית והשלימה עלי' נאמר⁶ „כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות“, „נפלאות“ גם בערך ליצי"מ⁷. . . . ובנוגע לפועל:

כיון שנמצאים על סף הגאולה האמיתית והשלימה שבה יהיו כל הענינים באופן של בלי גבול – צריכה להיות ה„טעימה“ (בערב שבת, ש„טוב לטעום מכל תבשיל ותבשיל“⁸) מהבלי גבול דהגאולה, ע"י ההוספה בעניני התומ"צ באופן שלמעלה ממדידה והגבלה.

ובפרטיות יותר – הוספה בלימוד התורה (מוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה⁹) הן נגלה דתורה והן פנימיות התורה, כולל לימוד עין יעקב, אגדה שבתורה, ש„רוב סודות התורה גנוזין בה“¹⁰, ועוד ועיקר, לימוד פנימיות התורה, כדברי האריז"ל (שיום ההילולא שלו בחמשה מנ"א) ש„בדורות אלו האחרונים מותר ומצוה לגלות זאת החכמה“¹¹, ובמיוחד לאחר שנתבארה בתורת החסידות באופן ששייך להבנה והשגה דכאו"א מישראל,

והדגשה מיוחדת על ההוספה בלימוד התורה בעניני הגאולה – הן בנגלה דתורה, ובפרט בספרו של הרמב"ם שכולל גם ההלכות ששייכות לזמן הגאולה, כמו הלכות בית הבחירה (שלמדום זה-עתה בימי בין

(6) מיכה ז, טו.

(7) ראה אוה"ת נ"ך עה"פ (ע' תפז). וש"נ.

(8) שו"ע אדה"ז או"ח סו"ס רנ.

(9) פרש"י תענית שם.

(10) תניא אגה"ק סכ"ג.

(11) שם סכ"ו (קמב, ב).

(19) נוסף לכך שבנדו"ד גם הכפל עצמו הוא בענין הנחמה.

(20) יל"ש ר"פ לך לך (רמז סד). פרדר"א פמ"ח. וראה גם במדב"ר פי"ח, כא. תנחומא קרח יב.

(21) ר"פ לך לך.

(22) שמות ג, טז.

(23) ובפרדר"א הנ"ל מוסיף: „ולומר להם צמח צמחתי לכם“ (ומשמית „בסוף מלכות רביעית“).

(24) זכרי' ו, יב.

(25) ובפרדר"א מוסיף סיומא דקרא: „ובנה את היכל ה'“. ובבמדב"ר ותנחומא מוסיף: „זה משיח, ויכן הוא) אומר והקימותי לדוד צמח צדיק (ומלך מלך והשכיל ועשה משפט וצדקה בארץ)“.

(26) איוב יא, ו.

(27) נוסף על הביאור ע"ד הקבלה והחסידות – ראה ד"ה ויאמר גו' לך לך תרכ"ו. תר"ל. הובא בסד"ה נחמו עת"ר (וראה לקמן הערה 91).

הוספה

בשורת הגאולה

דף.

דובר כמ"פ בתקופה האחרונה שלפי כל הסימנים נמצאים אנו ב"שנה שמלך המשיח נגלה בו"¹ (נוסף על החשבון דערב שבת לאחר חצות שמתחיל בשנת ה'תשנ"א)² – כמרומז בהר"ת (שנתפשת בכל ישראל) "הי' תהא שנת נפלאות אראנו", ובפרט שבמשך השנה ראו בפועל (ויראו עוד) כו"כ מאורעות שהם "נפלאות", ויתירה מזה, שכל א' מהם הוא באופן של "פלא" גם ביחס לה"פלא" שלפניו, פלא לגבי פלא שמעורר התפעלות חדשה.

– כולל גם ה"פלא" שמתרחש בימים אלו ממש: כינוס אנ"ש והשלוחים שיחיו במדינת רוסיא, שהתכנסו מכו"כ מקומות (גם משאר מדינות שבעולם) בעיירה ליובאוויטש, כולל גם כדי להשתטח על ציוני קודש של רבותינו נשיאנו ששם מנוחתם כבוד, וגם על הציון הק' של אאמו"ר ז"ל (שיום ההילולא שלו, עשרים באב, מתברך מיום הש"ק זה), ונוסף לזה, מתכנסים בעיר הבירה דכל המדינה, מאסקווא כדי להתייעץ ולהתדבר יחדיו ("איש את רעהו יעזורו")³, מתוך אהבה ואחדות, "כאיש אחד בלב אחד"⁴ ולקבל החלטות טובות להוסיף ביתר שאת וביתר עוז בהפצת התורה והיהדות והפצת המעיינות חוצה בכל המדינה ובכל העולם כולו, ויה"ר שיהי' הכינוס בהצלחה רבה ומופלגה, ובאופן של הוספה כפולה ומכופלת, "דמוסיף יוסיף"⁵, ועד להוספה שלמעלה ממדידה והגבלה – שמאורע זה הו"ע של "נפלאות", שאותה מדינה

גם ריבוי גדול, ועד לתכלית הריבוי באופן של בלי גבול²⁸, כפי שמצינו בדרוז"ל שלמדים מכפל הלשון בכתוב "אפילו מאה פעמים"²⁹, שהכוונה בזה (לא להגביל החיוב למאה פעמים ולא יותר, אלא) גם לריבוי גדול יותר ועד לתכלית הריבוי שנכלל בהשלימות ד"מאה" (כמארו"³⁰ "חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום", שבהם נכללים כל הברכות וההארות וההמשכות וההשפעות העליונות³¹) – כי השלימות דכל הענינים היא במספר עשר (מספר השלם)³² כפי שכל א' מהם כלול מעשר (עשר פעמים עשר), מספר מאה, ובמילא נכלל בזה גם ההתכללות דעשר בכל א' מהמאה (עשר פעמים מאה), מספר אלף, וכן ההתכללות דעשר בכל א' מהאלף (עשר פעמים אלף), מספר רבבה, וכולל גם "רבבה" (מלשון) ריבוי, ועד לתכלית הריבוי ש"לא יספר מרוב"³³.

ועפ"ז יש לבאר הקשר והשייכות דכפל לגאולה – כי, ענין הכפל בלי גבול, שייך לגאולה האמיתית והשלמה, שאז יתגלה בעולם האור האלקי³⁴ הבלי גבול (ובלשון הקבלה

(28) כי, כל זמן שהריבוי הוא במדידה והגבלה, אין זה ריבוי באמת לאמיתו, שהרי יכולים להוסיף ריבוי גדול יותר.

(29) ב"מ לא, א.

(30) מנחות מג, סע"ב.

(31) ראה בארוכה המשך חייב אדם לברך תרל"ח. ובכ"מ.

(32) ראב"ע לשמות ג, טו. פרדס ש"ב.

(33) וישלח לב, יג.

(34) ובלשון הכתוב בהפטר דשבת נחמו – "ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו כי פי ה' דיבר" (ישעי' מ, ה).

ד. ויש לומר, שהבלי גבול שבגאולה האמיתית והשלמה מודגש בכפל ד"נחמו נחמו" יותר מאשר ב"חמש אותיות (ש)נכפלו וכולן לשון גאולה":

בכפל ד"לך לך" – ב' התיבות שוות באותיותיהן (למ"ד וכ"ף פשוטה), אבל חלוקת הן בפירושן ותוכנן (מצד החילוק בנקודותיהן) – "לך" (למ"ד בסגול וכ"ף בשווא) פירושו הליכה, ו"לך" (למ"ד בשווא וכ"ף בקמץ) פירושו "להנאתך ולטובתך"³⁵ (די"ל שכולל גם הנאת וטובת גאולתו מאור כשדים).

בכפל ד"פקד פקדתי" – פירוש ותוכן ב' התיבות שווה (לשון פקידה), אבל יש חילוק באותיותיהן (ובנקודותיהן) – "פקד" הוא שורש התיבה, ו"פקדתי" היא הפעולה (בלשון עבר, ועד"ז "פקד" יפקוד", בלשון עתיד³⁶). ועד"ז בכפל ד"צמח גו' יצמח" – ש"צמח" הוא השורש, ו"יצמח" היא הפעולה.

משא"כ בכפל ד"נחמו נחמו" – אין חילוק באותיותיהן ונקודותיהן של

(35) פרשי עה"פ.

(36) משא"כ "פקד" – לשון הוה, כמו זכור, שמור, וכיו"ב (ראה פרש"י דברים א, טו. תבוא כז, א. ועוד).

(1) יל"ש ישעי' רמז תצט.

(2) ראה סה"ש ה'תשנ"א ח"א ע' 254. וש"נ.

(3) ישעי' מא, ו.

(4) פרש"י יתרו יט, ב.

(5) תענית בסופה.

התיבות הכפולות, ששתיהן שוות ממש. ובביאור המעלה בכפל ב' תיבות שוות ממש („נחמו נחמו“) לגבי כפל ב' תיבות שיש חילוק ביניהם (בפירושן, כמו „לך לך“, או גם באותיותיהן כמו „פקד פקדתי“) – יש לומר:

כפל התיבה בשינוי מפעם הראשונה (כמו „פקד פקדתי“) – מורה שיש אופנים שונים בהדבר, או שיש עוד פרט וענין מסויים שלא נכלל בפעם הראשונה, ולכן יש צורך בהוספה או הבהרה ע"י השינוי בכפל הלשון לגבי פעם הראשונה. כלומר, נוסף על חיוזק כללות הדבר ע"י כפל הלשון, מודגש בשינוי כפל הלשון שבכללות הדבר ישנם אופנים שונים שחלוקים זה מזה.

משא"כ כשכפל התיבה הוא שוה ממש (כמו „נחמו נחמו“) – אין חילוק באופני הדבר, ולא הוספת פרט וענין מסויים שלא נכלל בפעם הראשונה, כי אם ענין הכפל כשלעצמו.

וביאור החילוק שביניהם בנוגע לענין הבלתי-גבול (כפל) שבגאולה – שבכפל ד, „פקד פקדתי“ מודגש (גם) שיש אופנים שונים בהגאולה (ובכללות – החילוק שבין גאולה ראשונה ובית ראשון לגאולה שני' ובית שני), ויש בזה מה שאין בזה, ובמילא אין זה בלתי גבול לאמיתותו, משא"כ בכפל ד, „נחמו נחמו“ מודגש הבלתי-גבול בענין הגאולה, בלתי-גבול (כפל) לאמיתותו.³⁷

[ויומתק יותר ע"פ דברי המדרש³⁸ „הולכים כולם (האבות והנביאים

ששלחם הקב"ה לנחם את כנס"י) לפני הקב"ה ואומרים רבש"ע אינה מקבלת ממנו תנחומין, שנאמר³⁹ עני' סוערה לא נוחמה, א"ל הקב"ה אני ואתם נלך וננחמה, הוי נחמו נחמו עמי, נחמה נחמה עמי (ע"ן בחיריק במקום פתח), שפירושו עמדי, אין ראוי לילך אלא אני בעצמי⁴⁰ – דיש לומר, שענין זה מרומז גם בכפל ד, „נחמו נחמו“, שהכפל מורה על הבלתי-גבול שבנחמה, כיון שהנחמה היא ע"י הקב"ה בעצמו, בלי גבול האמיתי⁴¹].

(39) ישע"י נד, יא.

(40) ועפ"ז י"ל שב, „נחמו נחמו עמי“ נכללים כל ה, „שבע דנחמתא“:

ידוע הביאור בסדר ד, „שבע דנחמתא“, שבתחלה „הקב"ה אומר לנביאים נחמו נחמו עמי“, ולאחר שכנס"י משיבה, „ותאמר ציון עובני ה'“, „איני מתפייסת מנחמת הנביאים“, ו„הנביאים חורין ואומרים לפני הקב"ה הנה כנס"י לא נתפייסה בתנחומין שלנו“, „עני' סוערה לא נוחמה“, אזי „חזור הקב"ה ואומר אנכי אנכי הוא מנחמכם וכו'“ (אבודרהם בסדר פרשיות וההפטרות – בשם המדרש).

וענין זה (הנחמה ע"י הקב"ה שבהמשך וסיום ה, „שבע דנחמתא“) מרומז בהפטרה הראשונה – „נחמו נחמו עמי“, א"ת „עמי“ (לנקד את המילה) אלא „עמי“, (לנקד את המילה) היינו, שהנחמה היא לא רק ע"י הנביאים, אלא גם ביחד עם הקב"ה בעצמו⁴².

(41) ראה גם סד"ה נחמו תער"ב (המשך תער"ב ח"א ע' פה): „וזהו נחמו אתם הנביאים בגילוי הנבואה שהוא גילוי האצ"י כו', ויש עוד נחמה שלמעלה מזה והוא מבחי' עצמות א"ס הבל"ג, ועז"א נחמו את עמי, בחי' אנכי אנחמכם“.

(*) וי"ל שהכוונה להמדרש שבפנים.
(**) ולהעיר מאזה"ת פרשתנו (כרך ו' ע' ברא) ש"ל ב"פ נחמו כנגד ב"פ אנכי“.

והקדים ב' שנים לונשנתם כדי שלא יתקיים בהם כי אבד תאבדון וזהו שנאמר⁴³ וישקוד כו' צדקה עשה עמנו שמהר להביאה ב' שנים לפני זמנה“. כלומר, לא רק המעלה והתועלת שבגלות גופא, כפי שהכתוב מסיים שזה יביא ל„ובקשתם משם את ה'א ומצאת

כי תדרשנו גו' ושבת עד ה"א גו'⁴⁴, אלא גם העילוי בקדימת הגלות, שהקדימה מבטלת את ה„אבד תאבדון“. וע"י מעשינו ועבודתנו במשך זמן הגלות נזכה בגלוי ממש ל„נחמו נחמו“ ויתירה מזו ל„אנכי אנכי הוא מנחמכם“ בביאת משיח צדקנו.

(88) דניאל ט, יד.

(89) ד, כט"ל.

דוקא ר"ע, שנוסף לזה שהי' בן גרים, הרי גם הוא עצמו התחיל ללמוד תורה רק בהיותו בן ארבעים⁸⁰ – הרי אם הי' מסתכל ומתחשב עם מצבו וענינו בהווה, לא הי' מגיע למעלת ר"ע⁸¹; דוקא מפני שראה את התוצאה והמעלה שיכולים לצאת (וזה אכן יצא אצלו) בעתיד, והוא ראה את זה בכירור ובודאות כמו הראי' ד"אבנים שחקו מים"⁸¹ – זה גרם שהתחיל ללמוד תורה באופן המבואר ברו"ז⁸².

טו. עפ"ז י"ל שזוהי גם ההסברה בהיתרון והמעלה דנחמה בכפליים (נחמו נחמו עמי) על כללות הגלות והחורבן באופן של "לקו בכפליים": ה"לקו בכפליים" הוא בזה שנוסף לעצם החורבן והגלות (והיפך קידוש ש"ש ושם ישראל בזה), הנה יש גם חילול שם שמים ושם ישראל ביותר – יותר מאשר

עפ"ז י"ל הרמז דענין הנחמה בפרשתנו, כמו שאמרו רז"ל⁸³ (ורשי מביא זאת) בנוגע לבשורה⁸⁴, "כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ גו", ש"רמז⁸⁵ להם שיגלו ממנה לסוף ח' מאות ונב שנה כמנין ונושנתם והוא הקדים והגלם לסוף ח' מאות וחמשים

(83) להעיר דכפלים פירושו לא רק שתי פעמים אלא – בכ"מ – גם באופן דאי"ע, וע"ד הפי' במדרש (שמו"ר רפמ"ו) כפליים לתושי' (איוב יא, ו). ולהעיר דאותיות כפולות רומזו לגאולה (פדר"א פמ"ה יל"ש לך רמז סד). וראה ד"ה ויאמר גו' לך תרכ"ו, שהשייכות דאותיות כפולות לגאולה היא לפי שאתיות כפולות הם מבחי' הסובב, שלמעלה מהגבלה.

(84) ישע"י יב, א.

(85) סנהדרין לה, א.

(86) ד, כה.

(87) לשון רש"י.

ה. וביאור הענין בפרטיות יותר – שהבלי-גבול שבכפל ד"נחמו נחמו" אינו שולל ח"ו המעלות הפרטיות שבאופני הגאולה, אלא שמעלות פרטיות אלו הם מצד הבלי-גבול שבגאולה:

מהפירושים ד"נחמה בכפלים" ("נחמו נחמו") – שכפל הנחמה הוא "על בית ראשון ועל בית שני" (כנ"ל ס"א).

וצריך להבין⁴²: כיון שהנחמה היא (לא רק דברי פיוס וכיו"ב, אלא) עי"ז שביהמ"ק נבנה מחדש, למאי נפק"מ שנחמה זו (ע"י בנין ביהמ"ק) היא על שני חורבנין של אותו ביהמ"ק?

וההסברה בזה – שבית ראשון ובית שני הם ב' אופנים-דרגות בביהמ"ק, ויש בזה מה שאין בזה:

המעלה דבית ראשון – בהתגלות אלקות (מצד העליון), שהי' בו גילוי אלקות בדרגא נעלית יותר מאשר בבית שני, כיון שבבית שני חסרו ה' דברים⁴³, ובפרט הארון, "מקום מנוחת השכינה"⁴⁴, והמעלה דבית שני – בקביעותו בעולם (מצד התחתון), שהי' גדול מבית ראשון בכנין ובשנים⁴⁵, גדלות במקום (בנין) ובזמן (שנים), גדרי העולם.

וזהו הפירוש ד"נחמו נחמו", "נחמה בכפלים", "על בית ראשון ועל בית

שני" – שביהמ"ק השלישי יהי' גם בית משולש, שיהיו בו המעלות דבית ראשון ודבית שני בתכלית השלימות, וגילוי אלקות בדרגא הכי נעלית, וקביעות בעולם באופן נצחי, וחיבור שניהם יחדיו (שלישי).

וכיון שב' אופני הנחמה על בית ראשון ועל בית שני מרומזים בהכפל ד"נחמו נחמו" (שב' התיבות שוות ממש) שהו"ע הבלי-גבול לאמיתתו (כנ"ל ס"ד) – יש לומר, שגם כפל הנחמה "על בית ראשון ועל בית שני" (אופנים שונים בביהמ"ק) הוא באופן של בלי-גבול לאמיתתו, היינו, שענינו של ביהמ"ק השלישי הוא בלי-גבול, ומצד העדר ההגבלה יש בו השלימות דכל האופנים האפשריים⁴⁶, מצד העליון ומצד התחתון ומצד שניהם יחד, וכל א' מהם באופן של בלי-גבול.

ו. עפ"ז יש לבאר גם הקשר והשייכות ד"נחמו נחמו" (נחמה בכפלים) לפרשת ואתחנן:

מהענינים העיקריים דפרשת ואתחנן – הכפל דעשרת הדברות, שאף שנאמרו בפרשת יתרו, חזרו ונכפלו בפרשת ואתחנן⁴⁷ כל פרטי הענינים

(46) להעיר גם מדברי המדרש (שבעה עשרה 10) שהכפל ד"נחמו נחמו" כולל ריבוי ענינים – "נחמה עליונים נחמה תחתונים, נחמה חיים נחמה מתים, נחמה בעולם הזה נחמה לעולם הבא, נחמה על עשרת השבטים נחמה על שבט יהודה ובנימין" (ראה גם סה"ש ה'תש"נ ח"ב ע' 606 ואילך).

(47) ולהעיר, שכל ספר דברים הוא, משונה תורה" (מגילה לא, ב. זח"ג רסא, ב. ועוד), שכופל הענינים שנאמרו בד' הספרים.

(80) אדר"נ פ"ו, ב. וראה פסחים מט, ב. וראה שיטה מקובצת בשם ריטב"א כתובות סב, ב דמקודם לא הי' צוועי ומעלי.
(81) ובא לזה ע"י הק"ו – כבסוגיין: ומה כו' עאכ"כ – דאבנים שחקו מים – אדר"נ שם.
(81*) אדר"נ שם.

(82) עוד י"ל: שר"ע הי' בן גרים אשר מתייחס בעיקר לא "לאברהם יצחק ויעקב (ישראל) כ"א למי – שאמר והי' העולם" (תשובת הרמב"ם לר' עובדי' גר צדק רמב"ם – גי. תש"ז – בהוספות לח"א סי' יט. תשובות הרמב"ם ירושלים (כרך ב') סרצ"ג), ולכן ככל ענין הי' מפרש גדרו מצד הקב"ה: בהווה ראה את העתיד – דלגבי הקב"ה הי' הוה ויהי' כאחד (שער היחוד והאמונה פ"ו (פב, א)); בכל דבר ראה בזה "דעביד רחמנא" וא"כ הרי זה טוב דאין רע יורד כו'. משא"כ בר"ג וראב"ע ור"י – בני – מפרשים כמו שהוא בגדר דישאל, ראה הגש"פ (קה"ת, תשמ"ו ושלח"ז) ע' תסה ואילך – הדרן (הא') דמס' פסחים במחלוקת דרע"ק ור"י.

דעשרת הדברות (הכוללים כל התורה כולה)⁴⁸ – כפל שוה (בכללות)⁴⁹. וביאור הענין⁵⁰:

מהחילוקים שבין עשה"ד שבפרשת יתרו לעשה"ד שבפרשת ואתחנן – ע"ד ובדוגמת החילוק שבין לוחות ראשונות (שבנ"י היו בדרגת צדיקים) ולוחות שניות⁵¹ (שבנ"י היו בדרגת בעלי תשובה), שהרי עשה"ד שבפרשתנו באים בהמשך לווחלק (מ)דברי התוכחה דמשה לבנ"י, תוכן ענין התשובה, שקשורה עם לוחות שניות. ובסגנון אחר קצת: עשה"ד שבפרשת יתרו עיקרם מצד העליון, ועשה"ד שבפרשת ואתחנן עיקרם מצד התחתון⁵².

(48) ראה פרש"י משפטים כד, יב. תו"ש יתרו (כרך טז) ע' רג ואילך. וש"נ.
(49) מלבד שינויים אחדים, כמו "שמור" (בפרשתנו) במקום "זכור" (בפרשת יתרו) – ש"שניהם בדבור אחד ובתיבה אחת נאמרו ובשמיעה אחת נשמעו" (פרש"י פרשתנו ה, יב), וכן הוספה ד"י תיבות ("י"ז תיבות יתירות . . . כמנין טוב" (בעה"ט שם, טז) – ד"ל, שמצד העדר ההגבלה המודגשת בכפל דעשה"ד ניתוסף שלימות ("טוב") גם בפרטי הענינים.
(50) בהבא לקמן – ראה גם לקו"ש ח"ט ע' 69 (לעיל ע' 98).

(51) ולהעיר מהדעות שהנוסח דעשה"ד שבפרשת יתרו ה" כתוב על לוחות ראשונות, והנוסח דעשה"ד שבפרשתנו ה" כתוב על לוחות שניות (פס"ו (לק"ט) תשא לד, א. פרשתנו ה, יב. וראה בארוכה תו"ש תשא (כרך כב) ע' קסא.
(52) ועפ"י יש לבאר כמה מהשינויים בין פ' יתרו לפ' ואתחנן בכללות הסיפור דמעמד הר סיני:

בפרשת יתרו מודגשת בעיקר ההתגלות האלקית שבמעמד הר סיני (באופן שמבטלת מציאות התחנות) – "ויהי קולות וברקים וגו' וקול שופר חזק מאד ויחרד כל העם גו' והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש גו' ויחרד

אבל, כיון שבפרשת ואתחנן לא נזכר כלל הענין דשבירת הלוחות ולוחות שניות (כי אם בפרשת עקב שלאח"ז⁵³, אף שמצד סדר הדברים מתאים יותר שפרטי הענינים דשבירת הלוחות יבואו בהמשך לכללות הסיפור דמעמד הר סיני עד לנתינת הלוחות שבפרשת ואתחנן, יש לומר, שהכפל דעשה"ד בפרשת ואתחנן מדגיש בעיקר הבליגבול דתורה⁵⁴.

כל ההר מאד" (יתרו יט, טז"ט), ובסיום הענין, "וכל העם רואים את הקולות וגו' וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק" (כ, טו), ולא עוד אלא שכאשר אמרו למשה, "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלקים פן נמות", השיב להם משה, "כי לבעבור נסות אתכם בא האלקים ובעבור תהי' יראתו על פניכם גו'" (שם, טז"ז), היינו, שרצונו של הקב"ה שתהי' התגלות אלקית שתפעל יראה וביטול.

ובפרשת ואתחנן מודגש בעיקר (תכליתה ומטרתה של ההתגלות האלקית באהקליטה במציאות התחתון – "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים גו' מן השמים השמיעך את קולו גו' ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת גו'" (פרשתנו ד, לה"ל), "פניס בפניס דיבר ה' עמכם" (ה, ד), ובסיום הענין, "את הדברים האלה דיבר ה' אל כל קהלם בהר מתוך האש הענן והערפל גו'" (שם, יט), וכשמעם את הקול מתוך החושך וההר בוער באש ותקרבון אלי גו' ותאמרו הן הראנו ה' אלקינו את כבודו וגו' ועתה למה נמות וגו' כי מי כל בשר אשר שמע קול אלקים חיים גו' קרב אתה ושמע וגו'", אזי "וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי ויאמר ה' אלי שמעתי גו' הטיבו כל אשר דברו" (שם, כ). (כה).

(53) ט, ו ואילך.
(54) ועד"ז י"ל בנוגע להכפל ד"משנה תורה" שמורה על הבליגבול דתורה. ועפ"י יומתק ש, משנה תורה" הוא ספר חמשי – "החמישית לפרעה", דאיתפריעו ואתגליין מינ' כל נהורין" (זח"א רי, א. וראה לקו"ש ס"פ פינחס, בליגבול.

הוא בשני ענינים, לא זו אף זו: לדעתם הם ראו בזה ענין של היפך הטוב המעורר לבכי – דעת ר"ע היא שלא זו בלבד שצריך להסתכל על הענין הטוב (קידוש ש"ש ושם ישראל בתכלית השלימות) שיצא מזה, אלא יתר על כן, שהעילוי והתועלת שיהי' עי"ז בהגאולה אינה כמו דבר המושג ע"י דבר שני (שאינו טוב), אלא זהו ענין אחד – "ציון שדה תחרש"; התורבן עצמו יש בו המעלה דחרישת השדה שהמשכה הוא זריעה וצמיחה.

וזהו הנחמה הכפולה: (א) המעלה וההידור שבעתיד, (ב) שהעילוי והנחמה נמצאים בהפעולה שבהווה.

וההכרח על זה הוא, "דכתיב ואעידה לי עדים נאמנים את אורי' כהן ואת זכרי' בן יברכי' כו' תלה הכתוב כו'": הכתוב עצמו אומר, שהם אינם שני ענינים נפרדים, אלא הם ענין אחד – וכמו גדר העדות (עפ"י שני עדים – נעשית מציאות אחת ד"עדות"⁷⁴), נבואתו של זכרי' ונבואת אורי' הם עדות אחת⁷⁵.

משא"כ בסיפור הראשון שר"ע ה' "משחק" מצד הטעם, "מה לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכו"כ", ה"ז רק

לשיטת ר"ע, אבל התנאים האחרים נשארו בדעתם. ובפרט שבזה צריכים ללמוד ולראות את המעלה והטוב של דבר אחד ("עושי רצונו") מדבר שני ("עוברי רצונו") – ועל זה הוא לא הביא להם שום רא' מפסוק כבסיפור השני (שממנו יודעים במכש"כ בנוגע לסיפור הראשון).

יד. עפ"י יש לבאר את הטעם שבגמרא הוא מפרט את שמותיהם של כל התנאים, כי על ידי זה מובן הטעם והסיבה של חילוקי הדעות ביניהם: ר"ג ה' נשיא – ישראל (משבט יהודה); ראב"ע ה' כהן – דור עשירי לעזרא⁷⁶, ר"י ה' לוי (מן המשוררים)⁷⁷; ר"ע ה' בן גרים⁷⁸ –

ובפשטות, מי יכול לראות (ולפעול) בלעומת זה, בצד ההיפך, את ביטולו של הרע שבו אפילו כשהוא בתקפו ואת המעלה והתועלת בענין החורבן באופן של נחמה בכפלים – דוקא זה שבו עצמו ה' באופן כזה (ע"ד מה דאיתא בגמרא⁷⁹, שדוקא עובדי' התנבא על מפלת אדום, כי "עובדי' גר אדומי ה' והיינו דאמרי אינשי מני' ובי' אבא ניויל בי' נרגא"), משא"כ בן ישראל – הן כהן הן לוי והן ישראל – אינו יכול לראות את זה מעצמו, אצלו זהו חידוש.

ועד"ז הוא החילוק בין שיטותיהם בהלכה: מה מכריע, ההווה או העתיד; פרט בהמצוה או הידור בכללות המצוה:

(76) ברכות כז, ב.
(77) ערכין יא, ב. וראה ע"ד הנ"ל במפרשי המשניות מע"ש פ"ה מ"ט.
(78) סדר הדורות בערכו. וש"נ.
(79) סנהדרין לט, סע"ב.

חמתו, ע"י ששועלים הלכו מבית קה"ק (וירושלים עיין גו'י).

אבל בהסיפור הראשון למרות שגם שם ה' "משחק" וגם בזה יש חידוש לגבי "כל דעביד רחמנא לטב עביד"

[אשר א] רק אומרים ויודעים שזהו "לטב", אבל לא יודעים, אין זה ניכר ונגלה מה הוא הטב, ב) זוהי רעה ש"לטב עביד", אבל גם אם כל הענין לא ה' מלכתחילה ג"כ ה' טב, כדוגמת המאורע שה' עם ר"ע, שבאם לא ה' לו מלכתחילה חמור ותרנגול כו' ג"כ ה' ניצל, משא"כ בנדוד" מה לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכו"כ: א) הוא רואה את ה"כך", מהו התוכן של הטוב שבזה, ב) מתוספת תועלת ומעלה מזה, יותר ממה שה' בלא"ה,

אבל אין זה באופן שזה עצמו הוא חלק והתחלה של הטובה.

יב. עד"ז הוא בשתי השאלות האחרות:

(71) ראה הערה 49.

(72) ויל"ע באיזה אופן הוא זה ד"ר"ע משחק בסנהדרין (קא, א) דפשיטא שזהו באופן נעלה מ"כל דעביד רחמנא לטב עביד" דהרי "ר"ע משחק . . שמש". ובפשוטו הרי"ז כסיפור הא' דכאן "ועכשיו שאני רואה רבי בצער אני שמח כו'" (ראה פרש"י שם, ושכרו משתמר להבא לכך אני שמח"). אבל י"ל שזהו מעין "כילה חמתו" בעוה"ז. או י"ל (וראה לקמן שם "נענה ר"ע ואמר חביבין יסורין כו'") שהוא ע"ד אשר יאהב הוי' יוכיח (משלי ג, יב). וראה ברכות ה, א) וכהפי' שזהו חסדים מכוסים ונעלים מחסדים גלויים (ראה תניא פכ"ו. אנה"ק סי' יא). ולפי"ז הרי"ז כסיפור הב', אבל להעיר שבו לא מצינו שיאמר עקיבא נחתמני. ראה לקמן בפנים. וראה שם לקמן "אמר להם סמכוני ואשמעה כו'".

לפי ההסברה שהתוצאה שבעתיד, מכריעה את אופן פעולת המצוה שבהוה; וכמו כן לפי הסברה שההידור בכללות המצוה מכריע לגבי הפרט שבמצוה עצמה, הרי הטעם בזה (בכלל) הוא כי זה מכריע וגובר; כלומר, בהפעולה שבהוה ולגבי הפרט שבהמצוה זהו אכן חסרון, אלא שהמעלה שבעתיד, וההידור בכלל גוברים על החסרון ומכריעים אותו, שכן הוא (בכללות) בסיפור הא'.

אבל בנדוד" בסיפור הב', הרי לדעת ר"ע אי"ז רק בגדר של מכריע, אלא שבפעולה שבהוה וכו', הוא רואה רק את המעלה שבעתיד, היינו שאת ההידור של קידוש שם שמים ושם ישראל שיצא מזה לעתיד, רואה ר"ע כאילו זה כבר התחיל בהפעולה שבהוה – במה שנראה כחסרון בקידוש השם ושם ישראל.

יג. וזהו הטעם שדוקא במאורע השני אמרו לו "עקיבא נחתמנו עקיבא נחתמנו" ולא במאורע הראשון: החידוש בפירוש הענין ד"שועל שיצא מבית קדשי הקדשים" לדעת ר"ע לגבי דעת שאר התנאים שהתחילו הן בוכין

(73) וע"ד שיש להתמקד לעשות המצוה באופן יותר משובח דאין בזה משום אין מעבירין – משא"כ במצות שונות – שו"ת חכ"צ סי' ק' בסופו. וראה לשון אדה"ז שו"ע סי' צד ס"ה "ואין בזה משום אין מחמיצין את המצות וזרזים מקדימין למצוה כיון שמתכוין כדי לקיים מצוה מן המובחר", והיינו שהמתנה גופא היא חלק מההכשרה וחביבות המצוה (משא"כ בשו"ע שם סכ"ה ס"ד, שמצוה מן המובחר שם היא לא במצוה זו עצמה, אלא להקדים מצוה תדירה. ולכן בזה אמרינן "אין משהין את המצוה" דתפלין. ואכ"מ.

וזוהי השייכות דפרשת ואתחנן להכפל להגאולה האמיתית והשלימה (התוכן ד"נחמו נחמו", "נחמה בכפלים") – כיון שהבלי-גבול שבתורה לאמיתותו ובשלימותו יתגלה לעתיד לבוא ב"תורה" חדשה (ש)מאתי תצא"56.

ובפרטיות יותר – שלעתיד לבוא יהיו ב' המעלות דלוחות ראשונות (מצד העליון), ודלוחות שניות (מצד התחתון), ודשניהם יחד [וי"ל שמרומז גם בדיוק הלשון "תורה חדשה" מאתי תצא" – "מאתי" דייקא, מהקב"ה עצמו ו"מאתי" תצא" דייקא, ש"תצא" מן השמים"57 ("מאתי") ותבוא למטה בארץ בהבנה והשגה דשכל האדם], אלא, שאין כאן התחלקות דאופנים שונים בתורה, כי אם, שמצד העדר ההגבלה ישנה השלימות בכל האופנים האפשריים (כנ"ל ס"ה).

ויש לומר, שבאופן כזה יהי גם ה"יחוד נפלא" (ש"השכל תופס את המושכל ומקיפו בשכלו כו' וגם השכל מלוכב במושכל"58) בהלימוד ד"תורה חדשה מאתי תצא" – שלא תהי' ההתחלקות דב' אופנים, מלמעלה למטה (תען לשוני אמרתך"59, שהאדם

(55) ישעי' נא, ד. ויק"ר פי"ג, ג.

(56) ולהעיר, שהריבוי דתורה באופן ד"כפלים לתושי" ניתוסף בלוחות שניות (ראה שמו"ר רפמ"ו), אבל הריבוי באופן של בלי-גבול לאמיתותו ובשלימותו הוא ב"תורה חדשה" דלעתיד לבוא.

(57) כלשון הכתוב בפרשתנו (ד, לו) "מן השמים השמייעך את קולו גו'".

(58) תניא פ"ה.

(59) תהלים קיט, קעב.

עונה אחר אמירתו של הקב"ה) ומלמטה למעלה ("כל הקורא ושונה הקב"ה קורא ושונה כנגדו"60, שהקב"ה קורא ושונה אחר לימודו של האדם), כי אם באופן של בלי-גבול, ומצד העדר ההגבלה ישנה גם השלימות בכל האופנים האפשריים.

ז. ועד"ז יש לבאר בנוגע לבקשת משה להכנס לארץ שבהתחלת פרשת ואתחנן:

מהטעמים שלא נתקיימה בקשת משה להכנס לארץ, כמ"ש, "ויאמר ה' אלי גו' לא תעבור את הירדן הזה וצו את יהושע גו' כי הוא גו' ינחיל אותם את הארץ גו'", אף שהכניסה לארץ ע"י משה (אילו היתה) היא באופן נעלה יותר מאשר הכניסה לארץ (שהיתה בפועל) ע"י יהושע (גאולה נצחית שאין אחרי' גלות) – מפני שיש גם מעלה בכניסה לארץ ע"י יהושע.

וההסברה בזה – שכיבוש וחלוקת הארץ ע"י יהושע היא מצד התחתון, כמודגש באופן הכיבוש והחלוקה במשך ריבוי זמן, שבע שכבשו ושבע שחלקו,61 וגם לאח"ז (ואפילו לאחר מות יהושע) נשאר חלקים מארץ ישראל שעדיין לא נכבשו, כמ"ש בהתחלת ספר שופטים62, ויהי אחרי מות יהושע וישאלו בני

(60) ראה תדבא"ר רפי"ח. יל"ש איכה רמז תתרלד.

(61) ראה אה"ת פרשתנו (ע' פז) שהטעם שלא נתקיימה בקשת משה הוא לפי "שמהירידות שנמשכו בגלות הארץ יהי' עלי' גדולה יותר" (וראה גם שם ע' ב'רכד).

(62) כתובות כה, סע"א. ב"מ פט, א. זבחים קיח, ב. ועוד.

(63) א, א-ג.

מודגשת מעלת הכניסה לארץ בתכלית השלימות (שלא היתה ע"י משה כדי שתהי' בה גם המעלה שע"י יהושע) – באופן של בלי-גבול ("נחמו נחמו", "נחמה בכפלים"⁶⁹), כאמור, שמצד העדר ההגבלה ישנה השלימות בכל האופנים ובכל הענינים, ובפשטות – שהכניסה לארץ כיבוש וירושת הארץ היא תיכף ומיד⁷⁰ (שלימות בזמן),

69 להעיר, שהכניסה לארץ וירושת הארץ נכפלה בפרשתנו ריבוי פעמים: "יהושע . . ינחיל אותם את הארץ" (ג, כח), "ובאתם וירשתם את הארץ" (ד, א), "הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה" (ד, ה), "בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (ד, יד), "ואתם עוברים וירשתם את הארץ הטובה הזאת" (ד, כב), "להביאך לתת לך את ארצם נחלה" (ד, לח), "על האדמה אשר ה' אלקיך נותן לך" (ד, מז), "וירשו את ארצו ואת ארץ עוג וגו'" (ד, מז), "על האדמה אשר ה' אלקיך נותן לך" (ה, טז), "ועשו בארץ אשר אנכי נותן להם לרשתה" (ה, כח), "בארץ אשר תירשון" (ה, ל), "לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (ו, א), "ארץ זבת חלב ודבש" (ו, ג), "והי' כי יביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך גו'" (ו, יד), "ובאת וירשת את הארץ הטובה אשר נשבע ה' לאבותיך" (ו, יח), "למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו" (ו, כג), "כי יביאך ה' אלקיך את הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה" (ו, א) – י"ז (טוב) פעמים!

70 ובשון הכתוב בר"פ תבוא (בהמשך הפרשיות ד"שע דנחמא) – "כי תבוא אל הארץ גו' (ותיכף ומיד) וירשת וישבת בה" (ובודאי שאין צורך להמתין י"ד שנה לכיבוש וחלוקה), ועד שגם הבאת הביכורים (כהמשך הכתוב, "ולקחת מראשית כל פרי האדמה") היא תיכף ומיד, כיון שיקיים היעוד, "ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים גו'" (עמוס ט, יג).

* וגם תפלת משה להכנס לארץ נכפלה ריבוי פעמים – תקט"ז תפלות.

ישראל בה' לאמר מי יעלה לנו אל הכנעני להלחם בו ויאמר ה' יהודה יעלה גו' ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי ונלחמה בכנעני והלכתי גם אני אתך בגורלך" – כיון שבירור התחתון הוא ע"י עבודה ממושכת הדורשת ריבוי זמן כו'⁶⁴.

ועוד ועיקר – שגם לאחר שלימות כיבוש וחלוקת הארץ בפעם הראשונה, גלו ישראל מארץ ישראל, ולא רק גלות בבל למשך שבעים שנה, אלא גם הגלויות שלאח"ז עד לגלות האחרון שנמשך קרוב לאלפיים שנה... שהכוונה בזה היא כדי לברר הניצוצות שבגלות (כמארו"ל⁶⁵), "לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים", דקאי על ניצוצות הקדושה שמבררים בני בגלות⁶⁶, ובשון הידוע לעשות מחוץ לארץ ארץ ישראל⁶⁷, ולאחרי וע"י "מעשינו ועבודתנו כל זמן משך הגלות"⁶⁸ בבירור התחתון, נכנסים לארץ בגאולה האמיתית והשלימה, ואז תהי' הכניסה לארץ בתכלית השלימות בב' המעלות (דמשה ודיהושע) גם יחד – וגאולה נצחית שאין אחרי' גלות, וגם מצד התחתון.

ומזה מובן שבפרשת ואתחנן

64 להעיר מהמעלה ד"בעתה" לגבי "אחישנה" בנוגע לשלימות עבודת הבירורים (ראה בארוכה שערי אורה שער הפורים ד"ה יביאו לבוש מלכות פצ"ד ואילך).

65 פסחים פז, ב.

66 ראה תו"א בראשית ו, א. ר"פ לך לך, ובכ"מ.

67 ראה אג"ק אדמו"ר מוהרי"צ ח"א ע' תפה ואילך. סה"ש תנש"א ח"ב ע' 695 ואילך.

68 תניא רפ"ז.

אבל שיטת ר"ע היא, שההידור בכללות המצוה מכריע לגבי פרט בהמצוה – ולכן ההידור הנוסף שלאחר זמן בכללות ענין קידוש השם גובר על החסרון דעכשיו בעצם הענין של קידוש השם – ולכן הי' "משחק".

יא. זהו בכללות, בפרטיות יש צריכותא וחידוש בסיפור השני לגבי הראשון בכל ג' הפרטים הנ"ל: כל דעביד רחמנא לטב עביד; אם מתחשבים בהווה עם התוצאות שלעתידי; האם פרט בהמצוה מכריע לגבי ההידור בכללות המצוה.

זה שר"ע אומר "כל דעביד רחמנא לטב עביד", פירושו, שבהווה זוהי רעה, אלא שהמכוון מזה הוא לטב; וכמו שהוא בדוגמא שמובאת בגמרא⁶² בנוגע לר"ע עצמו: זה שהוא לן בלילה בשדה ולא בעיר, ואיבד את חמורו ותרנגולו והגר כבה – מזה יצא אח"כ טובה של הצלת הנפש; כלומר, המעשה עצמו הוא ענין של צער והיזק, אבל זה הי' לשם טובה⁶³.

– עפ"ז מובן איך זה מתאים עם הדין בגמרא⁶⁴, שכאשר קורה מאורע לא טוב, למרות שאח"כ תצא מזה טובה, "כגון שבא לו שטף על שדהו אע"פ שכשיעבור השטף היא טובה לו שהשקה שדהו"⁶⁵, צריך לברך ברוך דיין האמת, כי "השתא מיהא רעה היא"⁶⁶ –

62 ברכות ס, סע"ב.

63 ראה לקו"ש ח"ב ע' 394.

64 שם ס, א. רמב"ם הל' ברכות פ"י ה"ד.

טושו"ע או"ח סרכ"ב ס"ד.

65 לשון השו"ע שם.

66 כפרש"י ברכות שם, שמחבלת תבואה של

ובענין זה ד"לומר כל דעביד כו", גם ר"ג וראב"ע ור"י מודים לר"ע, כנ"ל.

החידוש בנדו"ד הוא שבהרעה עצמה, "שועל שיצא מבית קד"ק", ראה ר"ע לא רק את התוצאה הטובה שלאחר זמן, אלא הוא ראה את זה גופא בתור חלק⁶⁷ והתחלה⁶⁸ של הטובה.

וע"פ מרז"ל עה"פ⁶⁹ כילה ה' את חמתו – "על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על בני" וכן נאמר באסף לא "בכי לאסף" אלא "מזמור לאסף" – ומתי ועל-ידי מה נעשה כילה (לגמרי)

שנה זו". ולהעיר מרמב"ם שם "שאינ מברכין על העתיד להיות אלא על מה שאירע עתה".

67 וי"ל החילוק מברכת דיין האמת שאין מברכין על העתיד להיות כמ"ש בפיה"מ שם "לפי שהעיתידות ההם אפשר שיהיו או שלא יהיו". ולכן אין מברכין כו'. משא"כ בנדו"ד.

68 דבהנ"ל "כל דעביד רחמנא כו" הרי המדובר בעובדא אחת (רעה), שהיא בשביל ענין אחר (טוב). משא"כ בנדו"ד, "ציון שדה תחרש" שהיא התחלת פעולה שלאחרי' (וכמו בשדה כפשוטו שהיא התחלת הוריעה והצמיחה). וראה לקמן סי"ג ד"ה וההכרח. ועד"ז הוא החילוק בנוגע להשאלה הדוה ועתיד דלקמן סי"ב – ראה הערה 73.

69 בלקו"ש ח"ב שם נתבאר שהטעם מה ששיטת ר"ע היא "כל דעביד רחמנא לטב עביד" ולא כהנהגה דנחום איש גז – "גם זו לטובה" (תענית כא, א. סנהדרין קה, ב) שזה עצמו טוב, כי ר"ע ה" תלמידו דנחום איש גז זו, ולכן בדורו (שחושך הגלות נתגבר) אא"פ לראות בגילוי בכל ענין הטוב שבו, אבל זהו בנוגע להנהגה דכל אדם; וכל דעביד רחמנא, משא"כ בנדו"ד שהמדובר בדבר הנוגע לכללות עם ישראל; יסודי וכללי – גאולת ישראל והשכינה (וישיש ע"ז נבואה מפורשת כדלקמן בפנים) י"ל דאפשר לראות בגילוי הטוב שבו. (70 איכה ד, יא. איכ"ר שם.

מצוה שאפשר לקיימה בכל פרטי, אבל עיי' יחסר בכללות ההידור של המצוה, ולאידך, באם יקיימה בהידור יחסר פרט (שאינו לעיכובא) בהמצוה – מה מכריע: קיום המצוה בכל פרטי או ההידור בכללות המצוה.

[דוגמא לזה (ולא ממש) היא שאלת האחרונים⁵⁷ בברית מילה: באם יקיימו את המצוה בבוקר – לפי הכלל ד' זריזין מקדימין למצות – יהי חסר ב' ברב עם הדרת מלך; לאידך, באם ידחו את הברית לשעה יותר מאוחרת ביום, לא יהי זה באופן של זריזין מקדימין, אבל עיי' יקיימו את ה' ברב עם הדרת מלך⁵⁸ – מה מכריע.

ועד' בכמה ענינים – כשעיי' דחיית המצוה לאחר' יקיימו אותה בהידור ומן המובחר⁵⁹].

וגם בזה היא מחלוקתם⁶⁰; זה שישראל יקבלו שכר עיי' שהם עושי

קידוש השם וחילול השם. משא"כ בהנ"ל שעיקר השאלה הוא בשתי מצות – ראה במקומות שצוינו בהערה הקודמת.

(57) בארוכה בשד"ח כללים מע' ז כלל א"ג. מע' פ כלל לט. וראה אנציקלופדי' תלמודית בערכו.

(58) דורזין מקדימין הוא פרט בעושה, בהמצוה (וישכם אברהם) ועד' בעשייתה בוריות (שממהרים לרוץ ולקרב ולזרוק – רש"י ד"ה אגב, פסחים סה, א). משא"כ "ברב עם" אין כל שינוי בפרטי קריאת המגילה, בהמהיל והמילה. ועוד.

(59) ראה שם אם להמתין בברכת הלבנה עד מוצש"ק; להמתין בקיום ד' מינים עד שישג ד' מינים מהודרים; להמתין עד שיוכל לעשות המצוה בהידור יותר. ועוד.

(60) בשד"ח מכריע דורזין מקדימין כו' דוחה הא דברוב עם כו' מש"ס דר"ה (לב, ב) – אבל ראה מ"ש מע' פ' שם, דחינו משום דברב עם כו'

רצונו וכו', ושבשעת הגאולה יהי' קידוש ש"ש וש"י – ה"ז פשוט,

אבל השאלה היא: מלכות רומי שעובדים עיי' "יושבין בטח והשקט ואנו בית כו' שרוף", ו"שועל שיצא מבית קדשי הקדשים כו' מקום שכתוב בו והור הקרב יומת", הרי זה (כבר עכשיו) ענין של חילול ש"ש, חסרון בעצם הענין של קידוש ש"ש; ולעומת זה מה שלישראל יהי' שכר נעלה ביותר ושנבואת זכרי' תקויים באופן נפלא ביותר, הוא ענין של הידור ותוספת (באורך ימים, בריאות כו' – בכללותם) בקידוש ש"ש (שיבוא אח"כ לאחר זמן)⁶¹ –

לפי ר"ג וראב"ע ור"י, מאחר שעכשיו יש חסרון בעצם הענין של קידוש השם (ואע"פ שבלא"ה לאחר החורבן אין קידוש שם ישראל וקידוש ש"ש, הרי אפשר שזה יהי' שלא באופן של חילול, א"כ אינו נוגע מה שלאחר זמן יצא מזה הידור והוספה בקידוש השם – ובמילא "התחילו בוכין".

אינו הידור בגוף מצוה, משא"כ בנדוד' שההידור הוא בגוף הענין דהגאולה. וגם בנוגע לברב עם כו' י"ל שתלוי באיזו מצוה מדובר ובכמה מצות י"ל (עד"מ במילה) דהוי הידור בגוף המצוה. וראה לקו"ש ח"ז ס"ע 306 ואילך. ואכ"מ.

(61) עפ"ז יומתק שהביא הנבואה, "עוד ישבו זקנים וזקנות כרחובות ירושלים", ראה תוס' שם דהמדובר אחר תתח"מ, והיינו שאין המדובר בהיעדר של הגאולה או של תתח"מ, דפשיטא הוא שהרי הוא יסוד באמונה, אלא שגם "ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים" – דאינו מוכרח והוא היפך טבע הרגיל. משא"כ ילדים וילדות. ועפ"ז מובן מה שבגמרא (וכ"ה בעי', ספרי ויל"ש) הובא רק כתוב זה. אבל להעיר שבאכ"ר א' וכתבי בתר' ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות כו'.

ובנוגע לכל הארץ כולה (שלימות במקום), לא רק ארץ שבע אומות, אלא גם ארץ קיני קניזי וקדמוני, ארץ עשר אומות, ובאופן ש"כל יושבי עלי" (שלימות בנפש⁷², שכל בני⁷³ (כולל גם כל בני⁷⁴ שבכל הדורות שלפנ"י) יושבים בכל ארץ ישראל כולה, באופן קבוע ונצחי לעד ולעולמי עולמים.

*

ה. בהאמור לעיל שבשבת נחמו מודגש הבלי-גבול (כפל) שבהגאולה האמיתית והשלימה, ניתוסף עילוי מיוחד בקביעות שנה זו – ששבת נחמו בא לאחר ההכנה רבה דערב שבת (מי שטרח⁷⁵ בערב שבת יאכל בשבת⁷⁶) שחל בחמשה עשר באב.

ובהקדם ביאור השייכות דחמשה עשר באב (ובפרט כשחל ביום הששי) לגאולה האמיתית והשלימה:

יום חמשה עשר בחודש – שבו

(71) ערכין לב, סע"ב. רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"י ה"ח.

(72) שלימות (בלי גבול) בעולם שנה נפש – ר"ת עשן, ומתחיל מהשלימות (בלי גבול) דתורה ("תורה חדשה מאתי תצא") – כמ"ש במתן-תורה "והר סיני עשן כולו" (יתרו יט, יח), שרומז שע"י התורה נעשית שלימות ב"עשן", עולם שנה נפש (ראה אוה"ת יתרו ע' תתטז ואילך).

(73) כולל גם שבט לוי – "עתידה ארץ ישראל שתתחלק לשלשה עשר שבטים" (ב"ב קכב, א).

(74) שבוה מודגשת השלימות ד"כל יושבי" גם לגבי המעמד ומצב ד"כל יושבי עלי" בזמן הבית.

(75) "טרח" דייקא – לא רק הכנה סתם, אלא הכנה רבה, כי מצד גודל החשיבות דשבת יש צורך בהכנה רבה דוקא (ראה ביצה ב, ב ובפרש"י. ובכ"מ).

(76) עיי' ג, סע"א.

"קיימא סיהרא באשלמותא"⁷⁷, שרומז על השלימות דבני"ש, מונין ללבנה⁷⁸ ו"דומין ללבנה"⁷⁹, ו"עתידין להתחדש כמותה"⁸⁰, בגאולה האמיתית והשלימה עיי' דוד מלכא משיחא (ששייך ללבנה, ספירת המלכות).

חמשה עשר בחודש מנחם-אב ("מנחם" לפני "אב") – שלימות החודש שנקרא על שמו של משיח, ש"מנחם שמו"⁸¹, ולידתו ("מזלו גובר"⁸²) בחודש זה (בתשעה באב⁸³, וכשמתמלאת הלבנה בחמשה עשר באב יודעים בוודאות שכבר נולד משיח⁸⁴), חודש שמולו ארי', בו "יבוא ארי' כו' ויבנה אריאל"⁸⁵.

ובפרט כשחל ביום הששי – יום ברוא אדה"ר⁸⁶, שנברא ביום הששי

(77) וז"ל קנ, רע"א. ועוד. וראה שמו"ר פט"ו, כו.

(78) ראה סוכה כט, א. ב"ר פ"ו, ג. אוה"ת בראשית ד, סע"ב ואילך. ועוד.

(79) נוסח ברכת קידוש לבנה (סנהדרין מב, א).

(80) סנהדרין צח, ב. ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד. איכ"ר פ"א, נא.

(81) ראה ירושלמי ר"ה פ"ג ה"ח ובקה"ע ופני משה שם.

(82) ירושלמי ואיכ"ר שם. במדב"ר פ"ג, ה (בסופו).

(83) ע"ד שמצינו בנוגע לקביעת היו"ט דחמשה עשר באב על שכלו מתי מדבר, אף שביטול הגזירה הי' כבר בתשעה באב (תענית ל, סע"ב ובפרש"י ותוס' – מאיכ"ר פתיחתא לג).

(84) יל"ש ירמ' בתחלתו (רמז רנט).

(85) שהמליך את הקב"ה על כל העולם בהכרתו "ה' מלך גאות לבש" (תהלים צג, א – שירו של יום הששי), ובאמרו לכל הנבראים "בואו ונשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושהו" (שם צה, ו – כמ"ש בקבלת שבת) – שתכלית

„כדי שיכנס (ימצא הכל מוכן) לסעודה מיד“⁸⁶ – שרומז על אלף הששי שבו הכל מוכן לסעודה⁸⁷ דליתן וסור הבר⁸⁸ ביום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים⁸⁹.

ויש לומר, שבענינים אלו (חמשה עשר בחודש, חמשה עשר באב, וקביעותו (ביום הששי) מודגש הבלתי גבול (כפל) שבהגאולה האמיתית והשלימה שמתבטא בהשלימות האמיתית דכל הענינים גם יחד:

בהענין ד„קיימא סיהרא באשלמותא“ (חמשה עשר בחודש) – ששלימות הלבנה היא עי”ז שמקבלת אור השמש בשלימות, ועד לתכלית השלימות דחיבור ב’ המעלות דשמשא וסיהרא לעתיד לבוא, כמ”ש⁹⁰ „והי אור הלבנה כאור החמה גו”⁹¹.

השלימות דהתגלות מלכותו של הקב”ה בעולם תהי בגאולה האמיתית והשלימה.
(86) סנהדרין לה, א ובפרש”י.
(87) להעיר ממאור”ל „הכל מתוקן לסעודה“ (אבות פ”ג מט”ז – שלומדים בשבת זה).
(88) ראה ב”ב עה, א. ויק”ר פ”ג, ג. ועוד.
(89) תמיד בסופה.
(90) ישע”ל, לו, כו.

(91) ויש לקשר זה עם ענין הכפל: כפל האותיות שרומזות על גאולה – שאותיות כפולות הם בחי’ יחוד אתון דוכריין עם אתון נוקבין, שהו”ע יחוד קוב”ה ושכינתו, יחוד סוכ”ע וממכ”ע, שעי”ז נעשית הגאולה (רד”ה לך לך תר”ל, וראה גם סד”ה נחמו עת”ר); והכפל ד„נחמו נחמו“ – שהו”ע חיבור סובב וממלא, מקיף ופנימי (סד”ה נחמו עת”ר*, תער”ב**).

(*) ושם: „וזהו והי אור הלבנה כאור החמה כו”.

(**) ושם: „לעתידי יהי המקיף בבחי’ פנימי ממש . . . וזהו נחמו נחמו עמי, נחמו אתם נביאי

בהענין דחמשה עשר במנחם-אב – שלידת משיח היא ברגע שלאחר החורבן דוקא, כדאיתא במדרז”ל⁹² שכשגעתה פרתו פעם א’ נחרב ביהמ”ק, וכשגעתה פרתו פעם הב’ נולד מושיען וגואלן של ישראל, ולא עוד אלא שגם לאחר שנעשה גדול⁹³, כולל ובמיוחד גדלות רוחנית, „משכמו ומעלה גבוה מכל העם“⁹⁴ (ככל פרטי דיני מלך⁹⁵, ועאכו”כ בנוגע למלך המשיח, מלך ורב⁹⁶), נמשך החורבן

(92) ירושלמי ואיכ”ר שם.

(93) ומסתבר יותר לומר שגם זה נכלל ב„נולד מושיען של ישראל“ – שאין הכוונה להציאה לאור העולם, שאז בפועל אינו „מושיען של ישראל“, אלא להתגלות (דוגמת לידה כפשוטה) ד„מושיען של ישראל“, שכבר ראוי ומוכן לגאול את ישראל בפועל ממש (וראה גם נצח ישראל (למהר”ל) פכ”ו (ע’ קלב). ישועות משיחו (לאברבנאל) העיון השני פ”א).

(94) שמואל”א ט, ב. וראה אוה”ת וירא תשסד, ב. ועוד.

(95) להעיר משיעור הרמב”ם דיום הש”ק זה (הל’ זכ” ונתנה ספ”א) – „עושין כפי משפט המלך, שכל דיני המלך בממוץ על פיהן דנין“.

(96) ש”ילמד כל העם ויורה אותם כו” (רמב”ם הל’ תשובה ספ”ט). וראה סהמ”צ להצ”צ מצות מינוי מלך פ”ג.

בגילוי הנבואה שהוא המשכת האור⁹⁷, ועוד נחמו את עמי בבחי’ נחמה העליונה דאנכי אנחמכם בהמשכת גילוי האור” שיאיר בפנימיות ממש”. ולהעיר גם מהקשר למש”נ בפרשת ואתחנן (ד, לט) „וידעת היום והשבות אל לבבך גו”’, שהאמונה שהיא בבחי’ מקיף נמשכת בפנימיות בדעת (ראה לקו”ת פרשתנו ז, ג. המשך תער”ב שם – בביאור המשך ההפסדה „דברו על לב ירושלים וקראו אלי”).

(*) אף ש”ל שלעת”ל יוכל תינוק שנוולד לעשות כו”כ פעולות, כבימי המבול (ראה בר”ע 29, א). ולהעיר גם מ„נבואת הילד“ (נדפס בסו”ט נגיד ומצוה. ועוד). ואכ”מ.

שחורשים יותר את השדה, כך טובה יותר הזריעה ולאחרי זה הצמיחה. ועד”ז בעניננו: חורבן ביהמ”ק הוא בדוגמת החרישה, שדוקא על ידה (וממנה) בא היתרון בצמיחת הגאולה, ולכן, כאשר ר”ע ראה שהחורבן (החרישה) הגיע עד תכליתו: עד למקום קדה”ק⁹⁸, הי’ זה אצלו הוכחה שגם הגאולה (הצמיחה) תהי בתכלית העילוי⁹⁹.

ט. עפ”ז יש לבאר את חילוקי הדיעות במחלוקת ר”ע עם התנאים האחרים. שהן תלויות בשאלה כללית שמצינו בכמה מצות:

האם צריכים להתחשב (ולפי זה להכריע) בהווה עם מצוה וחיוב שיבואו בעתיד, ע”ד הדוגמא¹⁰⁰; חולה שלדעת הרופאים באם יתענה בצום גדלי’ עי”ז לא יוכל להתענות ביוהכ”פ – האם הוא יכול (וצריך) להתענות בצום גדלי’ שהוא חיוב מדברי קבלה¹⁰¹, למרות שעי”ז לא יוכל לקיים בעתיד את החיוב מדאורייתא – להתענות ביוהכ”פ; או שאסור לו להתענות בצום גדלי’ כדי שיוכל להתענות ביוהכ”פ¹⁰².

(51) ראה זח”ג (רצו, ב) דקד”ק נק’ „ציון“.
(52) ראה גם לקו”ש ח”ו ע’ 167 הערה 34 באופן אחר קצת.

(53) ולא ממש כי בזה י”ל שתלוי באין מעבירין על המצות וכיו”ב (ראה הנסמך בהערה 55).

(54) כ”כ בשד”ח שבהערה הבאה. ויל”ע בזה שהרי אפילו בנוגע לת”ב בזה”ז יש שכתבו שאינו אלא מדברגן ולא מדברי קבלה (פנ”י פסחים נד, ב. טו”א מגילה ה, ב).

(55) ראה בארוכה שד”ח אסיפת דינים מע’ יוהכ”פ ס”א סק”י. ושם גם הדוגמא דמפליג ג”י לפני השבת (ראה ב’ הדיעות בשו”ע אדה”ז ס”י רמח סי”ג). פרש”י סוכה כה, ב ד”ה שחל שביעי

וי”ל שזוהי ג”כ ההסברה במחלוקת ר”ע והתנאים האחרים בנוגע לחילול ש”ש ושם ישראל בהווה, שמה יצא לאחר זמן עילוי גדול לישראל וקידוש ש”ש גדול יותר: ר”ג וראב”ע ור”י ס”ל, דמאחר שבהווה זהו חילול השם גדול הרי מה שיצא מזה לאחר זמן אינו מכריע, אלא מתחשבים עם המצב שבהווה – כיון שבהווה זהו היפך קידוש ש”ש וקידוש שם ישראל הרי זה רע כל כך עד שזה מביא לידי בכי’.

ר”ע סובר, שגם בהווה מכריע התוצאה שבעתיד – ולכן ס”ל לר”ע כאן שכיון שמהחילול השם וחילול שם ישראל שבהווה יצא מזה אח”כ עילוי ויתרון בקידוש השם וקידוש שם ישראל, בהגאולה העתידה, הרי זה הכריע אצלו במצבו בהווה, עד כדי כך שהי’ „משחק“.

יוד. וי”ל שמחלוקתם תלוי’ גם בשאלה כללית נוספת, ששייכת יותר¹⁰³ לתוכן דידן:

שמטמאין למת אף שעיי”ז לא יוכלו לעשות הפסח. ועוד. וראה שו”ע אדה”ז או”ח סרע”א ס”ד ובקו”א שם. שו”ת הצ”צ מילואים סי”א. יוד”ס צ”ב. וראה לקו”ש חט”ו ס”ע 453 ואילך. חט”ו ע’ 398 ואילך.

ולכן הובאו דוגמאות הנ”ל דוקא, כי בדברים שחיובם נתחדש בזמן שלאח”ז י”ל (ולא כנ”ל הערה 53) דאין בזה משום אין מעבירין, ראה שד”ח שם.

ולהעיר דשאלה הנ”ל י”ל גם באופן אחר קצת: אם מצות הנהגות בזמנים מיוחדים החיוב שלהם הוא רק בשעת זמן המצוה או שכל הזמן עליו החיוב שיעשה המצוה בזמנה (ראה לקח טוב – להר”י ענגל – כלל ו’ אות ג’). ועוד. לקו”ש חל”ב ע’ 30-129 והערה 33. חל”ה ע’ 65 ואילך ובהערות שם.

(56) ועוד: בנדוד י”ל דהוי גדר מצוה אחת,

מפעם אחת בשנה, יום־כיפור ובזאת (דוקא) יבוא גוי, גם הוא נחשב כזר כל ימי השנה כו'42 – ו, עכשיו שועלים הלכו בו'43!

היינו, שנקודת טענתם היתה: אמנם נגזר שביהמ"ק יחרב וישראל יגלו – אבל מפני מה זהו תוך חילול השם כזה וחילול שם ישראל? (א) מלכות רומי הרי איננה צריכה להשאר, "בטח והשקט" גם לאחר שביהמ"ק כבר נחרב; (ב) הרי נבואת החורבן, "ציון שדה תחרש" היתה יכולה להתקיים בשאר חלקי ביהמ"ק ולא דוקא במקום קדה"ק, מקום שבו אפילו בנוגע ליהודי הכי קדוש נאמר הצינוי, "והזר הקרב יומת"43.

ה. ועל זה ענה להם ר"ע: "ומה לעוברי רצונו כך לעושי רצונו על אחת כמה וכמה": אמנם כן הוא, שע"ז שרומי בטח והשקט בעת שבית אלקינו שרוף באש ה"ז חילול ש"ש ושם ישראל; אבל ע"ז יהיו אח"כ גם השכר והטובה ביתר שאת, שהרי "ומה לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכ"ו", כלומר, ר"ע ראה גם בהצלחתה של רומי ואפילו בחילול ש"ש וש"י את הטוב המסובב ע"ז.

ועד"ז בסיפור השני: מאחר שנבואת החורבן התקיימה במידה הכי מלאה, עד ששועל יוצא מבית קדה"ק, ה"ז גופא הוכחה, שנבואת הגאולה של זכרי' תתקיים באופן הכי נעלה. לא ה' אצלו שום ספק ח"ו שהנבואה תתקיים; הספק ה' רק בנוגע לאופן הקיום – אם יהי בתכלית העילוי או לא44 ע"ד שמצינו בכו"כ יעודי התורה.

ועד"ב, שדה תחרש יכולה להיות הצמיחה שע"ז, "ואספת דגנך"45, יתירה מזו – "מאה שערים"46, יתירה מזו – "חטים ככליות"47 יתירה מזו – כמו שיהי רק לעת"ל ונגש חורש בקוצר48.

ור"ע ראה ע"י אופן הקיום של נבואת החורבן (של אורי') שגם קיום הנבואה של הגאולה יהי באופן הכי נעלה.

עפ"ז מובן הטעם שהוא מביא כאן דוקא את הנבואה, "ציון שדה תחרש"49: הענין דחרישת שדה אינו כדי לקלקל את השדה, אלא אדרבה, החרישה היא דבר המוכרח כדי שהשדה תבוא לשלימותה – ונתנה הארץ יבולה, ע"ז הצמיחה לאחמ"כ היא כדבעי50; וככל

(44) ראה ענף יוסף לע"י ד"ה הייתי מתירא.

(45) עקב יא, יד.

(46) תולדות כו, יד.

(47) תוי"כ בחוקותי כו, ד. תענית כג, א. ועוד.

(48) עמוס ט, יז. ראה יל"ש עה"פ עמוס בסופו. תענית ה, א. רש"י ב"ב טו, סע"ב.

(49) להעיר שבגמרא (וכן בדק"ס) הובא רק, לכן בגללכם ציון שדה תחרש, אבל בע"י ספרי וילקוט הובא גם המשך הכתוב וירושלים עיין תהי' וזה הבית לבמות יער. ובאיכ"ר הובא הכי בירמי' (כו, יח) כה אמר ה' גוי וירושלים עינים תהי'.

(50) ראה חדא"ג מהרש"א שבת קלט, א.

והגלות משך זמן, ועד למשך זמן הכי ארוך – שהכוונה בזה היא שתהי' שלימות הגאולה מצד העליון ומצד התחתון, ומצד שניהם יחד.

ובהענין דהכל מוכן לסעודה – ששלימות הסעודה ד,יום שכולו שבת" (ע"י ההכנה ביום הששי) בכל פרטי הענינים היא מצד השלימות דבלי גבול, כמודגש במ הכפל ד,טוב"97 ביום הששי98.

ט. ויש להוסיף, שהענין דבלי גבול מודגש גם בעבודת האדם החל מחמשה עשר באב – ד,מכאן99 ואילך דמוסיף יוסיף, "מחמשה עשר באב ואילך דמוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה יוסיף חיים על חייו":

כיון ש,כל ישראל בחזקת כשרות100, ומקיימים מצות תלמוד תורה ע"י קביעת עתים לתורה, כדת הניתנה לכל אחד ואחד בהלכות תלמוד תורה101, מובן, שעיקר ושלימות הענין דהוספה בלימוד התורה הוא באופן שלמעלה ממדידה והגבלה,

ובלשון הכתוב בפרשת השבוע102 – "בכל מאדך", "מאד שלך", שקשור עם "מאד" (בלי גבול) האמיתי103,

וזהו ההכנה להוספה בתורה לאמיתתה ובשלימותה באופן של בלי

(97) ובפרט שבפעם השני נאמר "טוב מאד", ש"מאד" הוא בלי גבול.

(98) נוסף לכך ש,ששי" הוא הכפל ד,שלישי", שענינו חיבור עליון ותחתון.

(99) תענית בסופה ובפרש"י.

(100) רמב"ם הל' קידוה"ח פ"ב ה"ב.

(101) תניא פל"ד.

(102) ו, ה.

(103) ראה תו"א מקץ לט, ג ואילך. ובכ"מ.

גבול ממש – "תורה חדשה מאתי תצא" (כנ"ל ס"ו).

ועי"ז נעשית השלימות ד,יוסיף חיים על חייו" באופן שלמעלה ממדידה והגבלה – חיים נצחיים.

י. והדגשה יתירה בכהנ"ל – בשבת נחמו שלמחרת חמשה עשר באב דשנת ה'תנש"א:

דובר כמ"פ בתקופה האחרונה שלפי כל הסימנים נמצאים אנו ב,שנה שמלך המשיח יתגלה בו"104 (נוסף על החשבון דערב שבת לאחר חצות שמתחיל בשנת ה'תנש"א105) – כמרמז בהר"ת (שנתפשת בכל ישראל), ה"י תהא שנת נפלאות אראנו", ובפרט שבמשך השנה ראו בפועל (ויראו עוד) כו"כ מאורעות שהם "נפלאות", ויתירה מזה, שכל א' מהם הוא באופן של "פלא" גם ביחס לה,פלא" שלפניו, פלא לגבי פלא שמעורר התפעלות חדשה106.

– כולל גם ה,פלא" שמתרחש בימים אלו ממש: כינוס אנ"ש והשלוחים שיחיו במדינת רוסיא, שהתכנסו מכו"כ מקומות (גם משאר מדינות שבעולם) בעיירה ליובאָוויטש, כולל גם כדי להשתטח על ציוני קודש של רבותינו נשיאנו ששם מנוחתם

(104) יל"ש ישעי' רמז תצט.

(105) ראה סה"ש ה'תשי"ג ח"א ע' 254. וש"נ

(106) וע"ד שמצינו במ"ת ש,על כל דיבור פרחה נשמטן" (שבת פח, ב), שכיון שהדיבור השני הביא לכלות הנפש מחדש, עכ"ל, שנתגלה בו גילוי נעלה יותר מהדיבור שלפניו; וביחד עם זה, גם הגילוי היותר נעלה נמשך ונקלט בפנימיות, ע"ז ש,החזירה להם הקב"ה להן בטל שעתיד להחיות בו את המתים" (שבת שם. תניא ספ"ל ו'), כח הבלי גבול.

כבוד, וגם על הציון הק' של אמו"ר ז"ל (שיום ההילולא שלו, עשרים באב, מתברך מיום הש"ק זה), ונוסף לזה, מתכנסים בעיר הבירה דכל המדינה, מאסקווא¹⁰⁷ כדי להתיעץ ולהתדבר יחדיו ("איש את רעהו יעזורו")¹⁰⁸, מתוך אהבה ואחדות, "כאיש אחד בלב אחד"¹⁰⁹ ולקבל החלטות טובות להוסיף ביתר שאר וביתר עוז בהפצת התורה והיהדות והפצת המעיינות חוצה בכל המדינה ובכל העולם כולו, ויה"ר שיהי' הכינוס בהצלחה רבה ומופלגה, ובאופן של הוספה כפולה ומכופלת, "דמוסיף יוסיף", ועד להוספה שלמעלה ממדידה והגבלה – שמאורע זה הו"ע של "נפלאות", שאותה מדינה שלחמה נגד פעולותיו של כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו (ועד"ז בנוגע לפעולותיו של בעל ההילולא דעשרים באב) בהפצת התורה והמעיינות חוצה, מארחת ומכבדת את תלמידיו ושלוותיו וההולכים בדרכיו ואורחותיו בהפצת התורה והמעיינות חוצה –

ש"נפלאות" אלו (שכבר ראו בפועל) מעוררים ומדגישים שתיקף ומיד רואים הפלא הכי גדול – גאולה האמיתית והשלימה עלי' נאמרו¹¹⁰ "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו

107 להעיר, שהמאמר וידעת היום (שמתחיל בפסוק בפרשת ואתחנן) תרג"ז – א' המאמרים הקבועים של כ"ק אדנ"ע שהי' חוזר עליו מפעם לפעם ביוחד בשביל לטהר אויר העולם ("היום יום" כח תמוז. ובכ"מ) – נקרא בשם "וידעת מאסקווא".

108 ישע"י מא, ו.

109 פרש"י יתרו יט, ב.

110 מיכה ז, טו.

נפלאות", "נפלאות" גם בערך ליצי"מ¹¹¹. ובפרט שבשנת "נפלאות אראנו" עצמה הולכים ומתקרבים לסיומה של השנה – שנמצאים כבר לאחר חודש העשירי (מחודש תשרי, התחלת וראש השנה), בחודש הי"א, שקשור עם "אחד עשר יום מחורב"י¹¹², בחי' שלמעלה ממדידה והגבלה דעשר, דסדר השתלשלות¹¹³.

וגם לפי מנין החדשים מחודש ניסן – שאילו זכו היתה באה הגאולה בחודש ניסן, שבו נגאלו ובו עתידין להגאל¹¹⁴, ועכ"פ בחודש אייר, ר"ת אברהם יצחק יעקב ורחל¹¹⁵ (ד' רגלי המרכבה¹¹⁶) ש"מבכה¹¹⁷ על בני" מאנה להנחם¹¹⁸

111 ראה אוה"ת נ"ך עה"פ (ע' תפז). וש"נ.

112 לשון הכתוב – דברים א, ב.

113 ראה סה"ש תשמ"ט ח"ב ע' 630 (לעיל ע' 120). וש"נ.

114 ר"ה יא, רע"א. שמו"ר פט"ו, יא.

115 מא"א א, פד. ב"ש אה"ע סקכ"ו ס"כ.

116 ולהעיר, שרגל הרביעי שבמרכבה (רחל) הוא (גם) דוד (וח"א רמח, ב. ועוד) – דוד מלכא משיחא.

117 ירמ' לא, יד.

118 להעיר מזה"ג כ, ב: "מאנה להנחם על בני", דלא קבלה מנייהו תנחומין, כי איננו (ולא כתיב כי אינם), בגין דמלכא קדישא הוה סליק לעילא ולעילא ולא אשתכח בגוה"א, שכולל גם "מאנה להנחם" ע"י הנביאים, כי אם דוקא ע"י הקב"ה בעצמו.

(*) וראה גם חז"ב כט, ב: "כי איננו, כי אינם מבעי ליי, אלא בגין דבעלה דאיהו קול אסתלק מינה ולא אתחבר בהדה". ובלקוטי לוי"צ שם (ע' נט) מברר ש.אסתלק מינה הוא ת"ת, ולא אתחבר בהדה הוא יסוד, ומסיים, ש.עפ"ז איש שגם פירוש הפשוט כי איננו שקאי על בני" ג"כ איש, כי בני" יוסף ובנימין הם בחי' יסוד.

עצם ההליכה שלהם לרומי³³, לבטל את הגזירות על ישראל³⁴, הוא מחמת תוקף הגלות].

ועד"ז בסיפור השני: הבכ"י שלהם לא היתה על עצם החורבן – ובפרט שעל החורבן הרי מפורש ש(רק) "קרעו בגדיהם" עוד לפני כן³⁵ – אלא סיבת הבכ"י היתה "כיון . . . ראו שועל כו' התחילו הן בוכין".

לכן שאלם ר"ע, "מפני מה אתם בוכים" – מה נתחדש אצלם עכשיו, שמפני זה "התחילו הן בוכין"³⁶. ו. תשובתם לר"ע, "הללו כושיים כו' יושבין בטח והשקט ואנו בית הדום רגלי אלקינו שרוף באש" – פירושו: עצם הענין שמלכות רומי היא במצב של "בטח והשקט" בעניני גשמיות העולם לא תפס אצלם מקום עד לבכ"י; אדרבה: מה שמלכות רומי היא בתוקף ובטח הוא לטובת ישראל, שכן

ז. תשובתם לר"ע, "הללו כושיים כו' יושבין בטח והשקט ואנו בית הדום רגלי אלקינו שרוף באש" – פירושו: עצם הענין שמלכות רומי היא במצב של "בטח והשקט" בעניני גשמיות העולם לא תפס אצלם מקום עד לבכ"י; אדרבה: מה שמלכות רומי היא בתוקף ובטח הוא לטובת ישראל, שכן

33 בגמרא לפנינו "מהלכין בדרך", אבל בספרי ובאיכ"ר "נכנסים לרומי", וכ"ה בפשטות הכוונה בגמרא.

34 דאל"כ איך יצאו מא"י לחו"ל, ובפרט שראב"ע הי' כהן וחז"ל גזרו עלי' טומאה (שבת יד, ב ואילך. וש"נ. וראה תוד"ה ארץ – נויר נד, ב. ועוד).

35 דמשמע דכ"ה הגיעו להר הצופים" קרעו על המקדש. ראה בהמצויין בצפ"נ כאן, וראה שם מפרש"י ברכות מט, ב. פסחים מט, א (צופים מקום שיכול לראות בהמ"ק). ברכות סא, ב. תוס' ברכות מט, ב. וראה שו"ע אדה"ז מהדו"ק סי' ג סי"א. שית יצחק כאן.

36 ולהעיר שבספרי וילקוט ואיכ"ר הל' "הגיעו לצופים" (וראה דק"ס כאן), כל' רש"י ותוס' בהנ"ל. ואכ"מ.

37 וראה חז"א"ג כאן.

טענתם היתה: זה שרומי³⁷ היא במצב של "בטח והשקט" בו בזמן ש"אנו בית הדום רגלי אלקינו שרוף באש" הוא חילול ש"ש (נוסף על חילול שם ישראל)⁴⁰. יתר על כן: כיון שכל תוקפה כו' של רומי הוא רק בכדי שיקויים "והלבנון באדיר יפול" – א"כ למה רומי היא עדיין "אדיר" ו"בטח והשקט" גם עכשיו כאשר הביהמ"ק הוא כבר (מלפני כן) שרוף?

עד"ז הוא גם במאורע השני: כשראו "שועל שיצא מבית קדשי הקדשים" הם ראו בזה חילול ש"ש ושם ישראל – ש"מקום שכתוב בו וחזר הקרב יומת", שאסור לכל יהודי אפילו להתקרב לשם, עד שאפילו כה"ג (הקדה"ק⁴¹ שבישראל) אסור לו ליכנס לשם (חוץ

37 ישע"י יו"ד, לד.

38 ב"ק רפ"ח.

39 משתחוים לעצבים ומקטרים לעבודת כוכבים, ע"ז – שנאמר גם לבן נח.

40 ראה עין יוסף לע"י.

41 ראה דה"י א כג, יג. וראה אמור (כא, י"ט).

טו. והכהן הגדול מאתו גוי' כי אני ה' מקדשו". ובתו"כ שם.

המהרש"א²⁷ מבאר בזה (קושיא ז' ות'): „כפלו הדברים ע"ש שני המעשים שזכר". אבל גם תירוצו זה דורש הסברה: הרי „שני המעשים" היו בהפסק זמן ומקום²⁸ – המעשה הראשון הי' כשהיו „מהלכין בדרך" בהתקרבם לרומי, והשני – „שוב" כש"היו עולין לירושלים" – א"כ איך אפשר לצרפם בחדא מחתא במענה אחד?

ד. בפשטות אפשר להסביר, שבשני המאורעות רואים את הנקודה המשותפת שבשיטת ר"ג וראב"ע ור"י מצד אחד ור"ע מצד השני: ר"ג וראב"ע ור"י ראו בכל מאורע את הענין הלא טוב שבו – ור"ע ראה גם בהם את (התכלית והתוכן הטוב – ור"ע אויל בזה לשיטתו כמו שאומר במק"א²⁹ „לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד", וכמסופר בגמרא שם שכן היתה הנהגתו בפועל³⁰).

ולפי זה אפשר לבאר הטעם שהגמרא מביאה את ב' המאורעות בהמשך אחד, למרות שהם היו במקומות וזמנים שונים כנ"ל: זהו לא רק מפני ששני המאורעות אירעו עם אותם תנאים, אלא מפני שבב' המאורעות מצינו אותה הנקודה בשיטת ר"ע – לראות בהווה בכל דבר את התועלת והטוב היוצא מזה לאחר זמן.

ה. אבל לפי זה צריך להבין:

- (27) וכ"ה בעקידה ריש פרשתנו (שער פ"ח).
(28) וכהלשון „שוב פעם אחת" (ועד"ז בספרי וילקוט), ובאיכ"ר „פעם אחרת".
(29) ברכות ס, סע"ב.
(30) ועפ"ז י"ל לכאורה שזהו גם לשיטתו בסנהדרין שם דר"ע משחק.

(א) הצריכותא של כל הג' – מהו החידוש בשיטת ר"ע בב' סיפורים אלו וב„לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד".
(ב) „לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד" הוא כלל שלא מצינו בו מחלוקת וכך נפסק בשו"ע³¹ – ובמילא אינו מסתבר שהתנאים ר"ג וראב"ע ור"י יחלקו ע"ז³²; וביותר – שאפילו במאורע השני שהם אמרו „עקיבא ניהמתנו" אין הכרח שהם חזרו בהם מדעתם.

(ג) לפי הנ"ל הי' לו לר"ע לומר בתשובתו את נקודת שיטתו, „כל דעביד רחמנא לטב עביד" (ולאח"ז (באם זה מוכרח) את הראי' הפרטית).
ו. ויובן זה בהקדים הביאור בגמרא בפשטות.

הטעם לתמיהת ר"ע „מפני מה אתם בוכים" הוא – מאחר שהתחילו לבכות רק כאשר „שמעו קול המונה של רומי וכו'", ולא לפני כן, מזה מוכח שבכיתתם היא לא מפני עצם הידיעה שרומי היא בתוקף, שהרי את זה ידעו עוד לפני שיצאו „בדרך" [יתירה מזו:

(31) טושו"ע או"ח סו"ס ר"ל.

(32) וגם נשנית שם „משום רבי מאיר". אבל להעיר שהרמב"ם לא הביאו בהלכות ברכות. ובפ"י המשניות ברכות שם (נד, א) מפרש זה „וכמו שהיו אומרים החכמים רוב דבריהם כל מה דעביד מן שמיא לטב כו" (בחיב אדם לברך על הרעה וי"ל דמקורו מזה שבגמרא הובא זה כהמשך להנ"ל). [אבל בטושו"ע הוא ענין בפ"ע „דין קצת ברכות פרטיות" (הכותרת בשו"ע)]. ועפ"ז אולי נרמז בלשונו בהלכות ברכות פ"י ה"ג „שאפילו בעת שייצר לו יודה וישבח בשמחה". משא"כ בטושו"ע ס"י רכב ס"ג. ודווקא. וראה לשון הרמב"ם ספ"י שם. ואכ"מ.

עד שהקב"ה מבטיחה ש„שבו בנים לגבולם"¹¹⁹, ועכ"פ בחודש תמוז, חודש הגאולה – נמצאים כבר בחודש החמישי, בחי' „החמישית לפרעה", „דאתפריעו ואתגליין מינ' כל נהורין"¹²⁰, חודש מנחם-אב שמזלו ארי' (כנ"ל ס"ח),

ובחודש זה עצמו – בשבת נחמו, שבו מתחילה ה„נחמה בכפלים" („כפלים לתושי"י"¹²¹) ד„שבע דנחמתא", ובחציו השני של החודש, שבו מתחילה ההכנה¹²² לחודש שלאח"ז, חודש אלול, חודש האחרון דשנת „נפלאות אראנו"¹²³ –

הרי בודאי ובודאי שצריכה להיות הגאולה האמיתית והשלילה, „כימי

(119) שם, טו.

(120) ראה לעיל הערה 54.

(121) להעיר ש„לתושי"ה" בגימטריא תנש"א.
(122) ויתירה מזה – כידוע ש„ארי" (מזלו של חודש מנחם-אב) ר"ת אלול ר"ה יוה"כ פ הוש"ר (של"ה ריש מס' ר"ה (ריג, א). ועוד), שכולל (נוסף על ההכנה) גם חודש אלול, וגם חודש תשרי, עד ועד בכלל הוש"ר.
(123) וגם חודש ההכנה לשנה הבאה – ה'תשנ"ב, ר"ת הי' תהא שנת נפלאות בכל*, היינו, שה„נפלאות" אינם רק בענינים פרטיים, אלא „נפלאות בכל", באופן של בלי גבול (ומצד העדר ההגבלה ישנם גם כל הענינים הפרטיים), ועד וג"ז עיקר, לא רק „נפלאות אראנו" (נ"א) בלשון עתיד, אלא גם „נפלאות בעינינו" (נ"ב), כלשון הכתוב (תהלים קיח, כג) „מאת ה' היתה זאת היא נפלאות בעינינו", שמהללים להקב"ה על נפלאות הגאולה** שכבר היו בפועל (בשנת נפלאות אראנו).

(*) ולהעיר ש„בכל" בגימטריא נ"ב.

(**) „נפלאות היא בעינינו ולא נוכל לדעת איך היתה גאולה שלמה כ"כ מה שלא יורה עליו הטבע" (מצד"ד עה"פ).

צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", בפועל ממש, ותיכף ומיד, בעיצומו של שבת נחמו שלמחרת ט"ו באב, שבו מודגש הבל-יגבול דהגאולה האמיתית והשלילה.

*

יא. ובנוגע לפועל:

כיון שנמצאים על סף הגאולה האמיתית והשלילה שבה יהיו כל הענינים באופן של בלי גבול – צריכה להיות ה„טעימה" (בערב שבת, ש„טוב לטעום מכל תבשיל ותבשיל"¹²⁴) מהבלי גבול דהגאולה, ע"י ההוספה בעניני התומ"צ באופן שלמעלה ממדידה והגבלה.

ובפרטיות יותר – הוספה בלימוד התורה („מוסיף לילות על הימים לעסוק בתורה"), הן נגלה דתורה והן פנימיות התורה, כולל לימוד עין יעקב, אגדה שבתורה, ש„רוב סודות התורה גנוזין בה"¹²⁵, ועוד ועיקר, לימוד פנימיות התורה, כדברי האריז"ל (שיום ההילולא שלו בחמשה מנ"א) ש„בדורות אלו האחרונים מותר ומצוה לגלות זאת החכמה"¹²⁶, ובמיוחד אחרי שנתבארה בתורת החסידות באופן ששייך להבנה והשגה דכאו"א מישראל,

והדגשה מיוחדת על ההוספה בלימוד התורה בעניני הגאולה – הן בנגלה דתורה, ובפרט בספרו של הרמב"ם¹²⁷ שכולל גם ההלכות ששייכות לזמן

(124) שו"ע אדה"ז או"ח סו"ס רנ.

(125) תניא אגה"ק סכ"ג.

(126) שם סכ"ו (קמב, ב).

(127) נוסף על לימוד השיעורים היומיים (וראה גם הערה הבאה, ולעיל הערה 95).

הגאולה, כמו הלכות בית הבחירה (שלמדום זה עתה בימי בין המצרים), וכן הלכות מלכים ומלחמותיהם ומלך המשיח¹²⁸, והן בפנימיות התורה, שנוסף לכך שכללות הלימוד דפנימיות התורה מקרב את הגאולה, „בהאי חיבורא דילך (תורתו של רשב"י) . יפקון ב"י מן גלותא ברחמי"¹²⁹, יש עילוי מיוחד בלימוד החלקים דפנימיות התורה שמבארים עניני הגאולה.

ומה טוב – שלימוד זה יהי באופן ד„עשרה (ציבור) שיושבים (בהתיישבות וקביעות) ועוסקים (באופן של „עסק“) בתורה"¹³⁰, כהוראה ד„דבר משנה“ שלומדים בפרקי אבות דשבת זה – פרק שלישי, שגם רומז לגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי, שעל ידם נעשית הנחמה בכפלים על בית ראשון ובית שני.

יב. ויש להוסיף לימוד והוראה בשייכות לענין הגאולה גם מהתחלת פרק שלישי – „הסתכל בשלשה דברים“:

„שלשה דברים“ (סתם) – יש לומר, שגם רומז לגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי, גאולה משולשת וביהמ"ק משולש, שכולל ב' המעלות דגאולה ראשונה ושני, בית ראשון ושני, ושניהם יחד.

(128) בסיום וחותם ספר שופטים (ספר הי"ד, שהוא סיום ספר יד (החזקה) כולו). ולהעיר, שהתחלת הלימוד דספר שופטים (נעוץ סופן בתחלתו) הוא בסמיכות לראש השנה, סיום וחותם „שבע נחמתא“, שהתחלתם בשבת נחמו.

(129) זח"ג קכד, ב – ברע"מ. הובא ונת' באגה"ק שם.

(130) אבות פ"ג מ"ו.

ו„הסתכל בשלשה דברים“ – „הסתכל“ דייקא, שמורה על העיון וההתבוננות בהעמקה יתירה¹³¹ בענין הגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי („שלשה דברים“), מתוך צפי' והשתוקקות מיוחדת, „אזכרה לו בכל יום שיבוא“¹³², שיבוא בכל יום, ביום זה ממש, ועאכו"כ כשעומדים על סף הגאולה, שההסתכלות בשלשה דברים היא ביתר שאת וביתר עוז.

ויש לומר, שההסתכלות בעניני הגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי („שלשה דברים“) פועלת שלימות בכל עניני העבודה שנכללים ב„שלשה דברים“ – ג' הקוין דתורה עבודה וגמילות חסדים¹³³, שקיומם ע"י ג' הלבושים דמחשבה דיבור ומעשה – שהעבודה אינה באופן של התחלקות, אלא באופן של בלי גבול, ומצד העדר ההגבלה ישנה השלימות בכל הקוין¹³⁴.

יג. ויש להוסיף בזה גם בשייכות

(131) ראה שו"ע אדה"ז או"ח סקכ"ח סל"ו. ועוד.

(132) נוסח „אני מאמין“ הנדפס בסידורים וכו'. וראה לקו"ש חכ"ג ע' 394.

(133) אבות פ"א מ"ב.

(134) ועד"ז בנוגע ל„סור מרע“ – כהמשך המשנה „ואין אתה בא לידי עבירה“ – „ואין אתה בא“ דייקא, בדרך ממילא, ללא צורך להתעסק בשלילת הרע, ואפילו לא „לידי עבירה“, שגם דברים שיכולים להביא לידי עבירה (כמו תאוות היתר) נעשים מושללים בדרך ממילא, מצד ההסתכלות בעניני הגאולה, מעין ודוגמת המעמד ומצב דימות המשיח, כפס"ד הרמב"ם (בסיום וחותם ספרו „משנה תורה“) ש„באותו הזמן . . כל המעדינים מצויין כעפר“, „כעפר“ דייקא, שאין לו שום חשיבות, כיון שלא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד.

א) מה היתה שאלת ר"ע „מפני מה אתם בוכים“, הרי זהו דבר הפשוט שכאשר שומעים קול המונה של רומי כו' שהחריבה את ביהמ"ק, ובפרט (במאורע הב') כשרואים את בית המקדש בגודל חורבנו – „שועל שיצא מבית קדה"ק“ – זה צריך לעורר אבלות ובכיות.

ב) יתירה מזו אינו מובן: זה שמסופר בסיפור השני, שכ„שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם“, בפשטות הכוונה היא (כדמשמע מסתימת והמשך הל') שגם ר"ע עשה זאת. כלומר, שגם ר"ע התאבל אז על חורבן ביהמ"ק – א"כ מהי שאלתו לאח"ז „מפני מה אתם בוכים“?

ג) הפסוק „והזר הקרב יומת“ אינו מדבר בנוגע לכניסה של זר לקדה"ק אלא בור העושה עבודה בביהמ"ק¹⁹, ומאחר שהתנאים רצו להדגיש את האיסור (אפילו) דכניסה לקדה"ק הרי ה' להם להביא את הפסוק²⁰, „ואל יבוא בכל עת אל הקודש“, שבו מפורש שאפילו כה"ג אסור לו ליכנס לקדה"ק בכל השנה²¹.

ד) מה ה' הקס"ד של ר"ע „עד שלא נתקיימה נבואתו של אורי' הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכרי'“ – איך שייך ספק שנבואה לא תתקיים ח"ו; ובפרט ע"פ מרז"ל²², „כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי לא חזר בו“?

(19*) רמב"ם רפ"ט מהל' ביאת מקדש. וראה רש"י עה"ת במדבר א, נא, ג, י.

(20) ר"פ אחרי.

(21) כמו שהקשה בערוך לנר כאן. ועוד.

(22) ברכות ז, סע"א.

ה) למה הביא ר"ע דוקא את הנבואה ד„ציון שדה תחרש“ ולא נבואה אחרת (קודמת) דהחורבן (והגאולה)?

ו) לאיזה צורך מפרט בגמרא את שמותיהם של כל התנאים הללו²³, הרי בעיקר נוגע להשמיענו שלר"ע היתה דעה והנהגה אחרת מהם – א"כ הרי ה' אפשר לומר ע"ד שמצינו בכ"מ: כבר היו ר"ע וזקנים וכו'²⁴, וכו' ב"ב²⁵.

ז) למה רק במאורע השני אמרו חכמים (על תשובת ר"ע) „עקיבא ניחמתנו“, ולא במאורע הראשון?

ח) „בלשון הזה אמרו לו עקיבא ניחמתנו עקיבא ניחמתנו“ – מהו כפל (כל) הלשון²⁶, והדיוק אשר „בלשון הזה אמרו לו“?

(23) והובא גם בספרי ילקוט ובאיכ"ר שם.
(24) להעיר מקדושין מ, ב: „וכבר ה' ר"ט וזקנים מסובין כו“.

(25) ראה ב"ר פ"ב, ד: „כיון שעלו הזקנים לרומי כו“ ומשמע שזה ה' באותה ההליכה ואותם הזקנים, ואינו מפרש שמות כולם. משא"כ במע"ש פ"ה מ"ט, כי שם נוגע שמות כ"א שאלהם שייך מעשר זה. וכן בסוכה (מא, ב) אגב אורחא קמ"ל דינים: ישראל ת"ח וכהן ת"ח מי קדם, ועוד (וראה הגש"פ (קה"ת) ע' טז). נתבאר בארוכה בהתועדות, וכן בנוגע לב"ר הנ"ל. ואכ"מ.

ולהעיר מסנהדרין קא, א: כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו כו' התחילו הן בוכין ור"ע משחק כו'. ולא נזכר שמות תלמידיו רק דר"ע. וראה לקמן שם: נכנסו ארבעה זקנים לבקרו ר"ט ור"י וראב"ע ור"ע ק.

(26) בספרי „ובלשון הזה אמרו לו עקיבא עקיבא נחמתנו“. אבל בילקוט שם (שהוא קרוב ללשון הספרי): עקיבא נחמתנו נחמתנו. ובאיכ"ר שם: עקיבא נחמתנו תנחם ברגלי מבשר. וראה ר"ה (כה, א) בענין אחר „בלשון הזה אמר לו (ר"י) עקיבא נחמתני נחמתני“.

הלכו בו ולא נבכה, אמר להן לכך אני משחק דכתיב ואעידה לי עדים נאמנים את אורי הכהן ואת זכרי בן יברכיהו וכי מה ענין אורי אצל זכרי אורי במקדש ראשון וזכרי במקדש שני אלא תלה הכתוב נבואתו של זכרי בנבואתו של אורי, באורי כתיב⁹ לכן בגללכם ציון שדה תחרש [וגו'], בזכרי כתיב¹⁰ עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים, עד שלא נתקיימה נבואתו של אורי הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכרי, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אורי בידוע שנבואתו של זכרי מתקיימת, בלשון הזה אמרו לו עקיבא ניהמתנו עקיבא ניהמתנו¹¹.

והנה, אע"פ שהגמרא הנ"ל היא מחלק האגדה שבתורה וכלל הוא שאין למדין הלכה מאגדה¹² – הרי זה כאשר הלימוד מאגדה הוא בסתירה להלכה; אבל אם אין זה סתירה, אזי כן למדים עניני הלכה מאגדה וסומכים על זה¹³.

ועוד: אפילו את"ל שאין למדים מאגדה הלכה למעשה בפועל¹⁴ – אך סברא בהלכה אפשר ללמוד ממנה.

נוסף על הנ"ל, הנה בנדו"ד אינו רק

דברי אגדה, אלא מעשה רבי¹⁵, מעשה בפועל, איך גדולי התנאים (בהלכה) התנהגו; והברייא מפרשת את שמותיהם כולל ר"ע ש"כולהו (כל תורה שבע"פ) אליבא דר"ע"¹⁷ – א"כ מובן בפשטות שיש בזה כמה סברות שנוגעות להלכה.

ובפרט שבמקרה השני מסופר לא רק על בוכים ומשחק אלא גם על מעשה של הלכה בפועל, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם" – "דדינו ליעבד הכי"¹⁸.

עפ"י כהנ"ל צריך להבין, ובלשון הש"ס בכ"מ, "במאי קמיפלגי"; מה הן הסברות ההלכתיות שהן הטעם והסיבה למחלוקת חכמים הנ"ל עם ר' עקיבא – ומן הקצה אל הקצה: מ"בוכין" ל"משחק"? ואע"פ שבגמרא מסיים "אמרו לו עקיבא ניהמתנו עקיבא ניהמתנו", הרי מובן שההו"א שלהם ש"התחילו בוכין" יש לה מקום בסברת ההלכה; ובפרט שבסיפור הראשון לא נזכר שאמרו "עקיבא ניהמתנו", וכדמשמע גם מזה שתשובת ר"ע במאורע הראשון לא מנעה מהם מלבכות במאורע השני – "שוב פעם אחת וכו'".

ג. גם צריך להבין כמה דיוקים בתוכן והמשך הסיפורים הנ"ל¹⁹ ומהם:

(9) ישע' ח, ב.

(10) מיכה ג, יב.

(11) זכרי ח, ד.

(12) ב' סיפורים הנ"ל הובאו גם בספרי עקב יא, טו. ילקוט שם. איכ"ר פ"ה, יח. בכמה שינויים.

(13) ירושלמי פאה פ"ב ה"ד.

(14) ס' הישר לר"ת ס' תרי"ט. וראה שד"ח כללים מערכת א' אות צה, אנציקלופדי' תלמודית ערך אגדה.

(15) שו"ת נוב"י מהדו"ת חיו"ד ס' קסא. וראה שד"ח ואנציקלופדי' שם.

(16) שבת כא, א. וש"נ. וראה ב"ב קל, ב. וברשב"ם שם.

(17) סנהדרין פו, רע"א. וש"נ.

(18) פ' רבינו גרשום. ונוגע לשקו"ט בהלכה – ראה טושו"ע או"ח סקס"א ס"א וב'. צפנת פענח למכות. לקמן הערה 35.

(19) כמה דיוקים דלקמן הם במפרשי הש"ס והע"י.

להאמור לעיל ע"ד ההוספה בלימוד התורה מחמשה עשר באב :

"שלשה דברים" – רומז (גם) על התורה, "אוריאן תליתא"¹³⁵, כולל ובמיוחד – ה"תורה חדשה (ש)מאתי תצא" בגאולה השלישית, שההכנה לזה היא ע"י ההוספה בלימוד התורה באופן של בלי גבול מחמשה עשר באב ואילך (כנ"ל ס"ט).

ועפ"ז יש לבאר הוראת המשנה "הסתכל בשלשה דברים" שנלמדת ביום השבת שלמחרת חמשה עשר באב – שאף שבחמשה עשר באב החליט כאו"א (והתחיל לקיים בפועל) להוסיף בלימוד התורה, מ"מ, ביום השבת שלמחרת צריך לבחון ("הסתכל") עוד הפעם ההחלטות שלו ולהוסיף בהם עוד יותר, באופן כפול¹³⁶, ועד שיהיו באופן המתאים וראוי להכנה (מעין ודוגמא) להבלי גבול ד"תורה חדשה מאתי תצא", השלימות ד"אוריאן תליתא" בגאולה השלישית.

יד. ויה"ר שמההסתכלות (עיון והתבוננות) בעניני הגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי ("הסתכל בשלשה דברים"), נזכה תיכף ומיד לראות הגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי בפועל ממש, ותיכף ומיד ממש.

ובפשטות – בשבת פרשת ואתחנן,

(135) שבת פח, א.

(136) להעיר מהשייכות דכפל לשבת – "כל יוסקא דשבתא כפול" (מדרש תהלים צב, א), שלכן שייך לגאולה, כמארו"ל (שבת קיח, ב) "אלמלי משמין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין", דקא על "שתי שבתות" שבכל שבת (לקו"ת בהר מא, א), הכפל שבשבת (וראה ר"ה לך לך תר"ל).

שבת נחמו, לפני התחלת הקריאה (בזמן המנחה) בפרשת שלאח"ז, "והי' עקב תשמעון".

– ששייך במיוחד לתקופה זו, כידוע¹³⁷ ש"עקב" קאי (גם) על אחרית הימים, עקבתא דמשיחא, שאז ודאי "תשמעון גו' ושמרתם ועשיתם גו'" כל עניני התומ"צ מחשבה ודיבור ומעשה ("שלשה דברים") –

מתקיימת בקשת משה ("גואל ראשון הוא גואל אחרון"¹³⁸), "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה גו' החר הטוב הזה (זו ירושלים) והלבנון" (זה בית המקדש)¹³⁹, שמשא רבינו, וכל דורו, וכל בני" שבכל הדורות, יחד עם בני" שבדורנו זה, "בנערנו ובזקנינו גו' בבנינו ובבנותינו"¹⁴⁰, ונשיא דורנו בראשנו, באים ונכנסים לארצנו הקדושה, לירושלים עיר הקודש, להר הקודש ולבית המקדש השלישי,

והוגגים שם את שמחת הגאולה¹⁴¹ מתוך שמחה גדולה ויתירה גם ביחס לשמחת בית השואבה¹⁴² שעלי' אמרו¹⁴³

(137) ראה אוה"ת ר"פ עקב.

(138) ראה לקו"ש ח"א ע' 8 ואילך. וש"נ.

(139) ג, כה ובפרש"י.

(140) בא יו"ד, ט.

(141) כמרוז גם ב"והי' עקב תשמעון" – "אין ויהי' אלא לשון שמחה" (וראה ב"ר פמ"ב, ג. וש"נ). כולל ובמיוחד לכלל לראש – שמחת הגאולה.

(142) "על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים כנגד חמש עשרה מעלות שבתהלים" (סוכה שם).

(143) סוכה נא, סע"א – במשנה שם, ב.

(*) ספרו של דוד מלכא משיחא.

„מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו“,
ובלשון חז"ל בסיום וחותם מסכת תענית (בהמשך הסוגיא ד, לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב) – „עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים והוא יושב ביניהם. . . וכל אחד ואחד

(144) ישעי' כה, ט.

שבת נחמו*

מהות הגלות – גאולה

א. על כפל לשון הכתובי „נחמו נחמו עמי יאמר אליכם“ אומר המדרש: לקו בכפלים ומתנחמים בכפלים. היינו שענין הניחום יהי' כפול. וצריך להבין מהי הכוונה והתוכן של נחמה בכפלים?
ולאידך, ידועה הקושיא בפשטות: מהו החידוש בזה ש„מתנחמים בכפלים“, מאחר שה„לקו“ הי' „בכפלים“?
ויובן בהקדים הביאור בסיום מס' מכות, שגם שם מצינו כפל הלשון דנחמה – „עקיבא ניחמתנו עקיבא ניחמתנו“; וגם שם מדובר על ענין החורבן והגלות, וע"ז בא כפל הלשון „ניחמתנו“.
וע"פ הידוע שהענינים דתושב"כ

נפרשו ונתבארו בתורה שבע"פ – עד"ז הוא בנדו"ד.
ב. בסיום מס' מכות איתא בגמרא: וכבר הי' ר"ג וראב"ע ור"י ור"ע מהלכין בדרך ושמעו קול המונה של רומי מפלטה ברחוק מאה ועשרים מיל התחילו בוכין ור"ע משחק, אמרו לו מפני מה אתה משחק, אמר להם ואתם מפני מה אתם בוכים, אמרו לו הללו כושיים שמשחתחים לעצבים ומקטרים לעבודת כוכבים יושבין בטח והשקט ואנו בית הדום רגלי אלקינו שרוף באש ולא נבכה, אמר להן לכך אני משחק ומה לעוברי רצונו כך לעושי רצונו עאכ"ו. שוב פעם אחת היו עולין לירושלים כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים התחילו הן בוכין ור"ע משחק, אמרו לו מפני מה אתה משחק, אמר להם מפני מה אתם בוכים, אמרו לו מקום שכתוב בו⁵ והור הקרב יומת ועכשיו שועלים

משיחת כ' מנ"א, ש"פ עקב, ש"פ ראה תשל"ד.
נדפס בלקו"ש ח"ט ע' 67 ואילך. תרגום מאידית.
(*) וסיום מס' מכות.

(1) ישעי' מ, א. הפטרת פרשתנו.
(2) ילקוט ישעי' שם.

(3) ראה חדא"ג שם „מצינו כל הנחמות בלשון כפול נחמו נחמו עמי“. ובכמה מפרשי התורה בריש פרשתנו מבואר סיום מס' מכות. ראה עקידה, ראש דוד. ועוד.

(4) להעיר על השייכות המיוחדת דסיום מס' מכות (ב' סיפורים דלקמן) לתוכן המס', בו מדובר בנוגע לגלות פרטי „אלו הן הגולין“ (וכן בתחלת המס'), וכן לפרשתנו (ד, מא ואילך) „אז יבדיל משה שלש ערים גו' לנוס שמה רוצח גו'“, דגם גלות הכללי שייכת לשופך דם האדם כו' (ראה לקו"ת במדבר יג, ג. ועוד). וערי מקלט הם גם כפרה (מכות ב, ב. ובכ"מ) – דוגמת הגלות.

(5) כ"ה סדרם בגמ' ובע"י ואיכ"ר וילקוט (דהערה 12. ובילקוט אי' „רבי אלעזר“ סתם). אבל בספרי (דלקמן שם) מקדים ר"י לראב"ע. וראה דק"ס.

(6) כ"ה ברוב דפוסי הש"ס (הובאו בדק"ס), ועד"ז באיכ"ר וספרי (דהערה 12). ובע"י „של ארם“. ובכמה דפוסים „של בבל“. וכנראה סיבת השינויים – מפני בקורת המלכות.

(7) ראה בע"י: עו"כ הללו. ובדק"ס: שגוים הללו.

(8) במדבר א, נא, ג, יו"ד, יח, ז.